

KUL TÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovítia Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Jozef Ružička,
Ján Sabol, Elena Smiešková,
Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

O B S A H

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 10 — ČÍSLO 2

BAGIN, A.: Pavol Horov (1914— 1975)	33
SABOL, J.: Horovovo slovo	35
SABOL, J. — VAŠKO, I.: Po- známky o dialektizmoch v bás- nickom diele Pavla Horova	39
ORAVEC, J.: Genitívne väzby pri zvratných slovesách	43
KRÁL, Á.: Systematika znelos- nej asimilácie II	48

Rozličnosti

O slovach súdruh a tovariš. R. Kuchar	52
Názov polokošeľa v slovenčine. M. O. Malíková	54

Správy a posudky

Širší základ jazykovej kultúry. J. Horecký	56
Čeština za školou. J. Mláček	57

Spytovali ste sa

Slová os a osa. K. Palkovič	60
Čo je ažurita. E. Krošlákova	61
Sekule — zo Sekúľ, či zo Se- kulí. M. Považaj	62
Urho Kekkonen — Urha Kekko- nen. J. Jacko	63
Záluhy — na Záluhoch. J. Stolc	63

Pavol Horov

(1914—1975)

V posledný septembrový deň minulého roka sa náhle uzavrel život národného umelca Pavla Horova. Odišiel autor desiatich básnických kníh, ktoré v podstatnej miere spoluvytvárali profil modernej slovenskej poézie. Stopy jeho práce sa doň vpísali aj preto, že Horov nebral básnické slovo nadarmo; siahal po ňom len vtedy, keď chcel vyjadriť to, čo do hĺbok precítil a premyslel.

Celé Horovovo dielo sa vyznačuje úctou ku slovu. Vidno to už vo veršoch prvého tvorivého obdobia — od prvotiny Zradné vody spodné (1940) po zbierku Defilé (1947). V Zemplínskych variáciách čítame: „*to slovo nevypovie / čo polia hovoria / čo prostá pieseň poli skrýva / čo vetrik šepotá / čo básnik iba sníva*“. V citovaných veršoch zaznieva presvedčenie o prvotnosti bytia, pokora pred mnohotvárnosťou života a skepsa k možnostiam slova uprostred vravy „rozvojeného sveta“. Nie náhodou básnik niekoľkokrát pripomína jeho „bezmocnosť“, blízky v tom Lacovi Novomeskému a jeho medzivojnovej poézii. Ale zároveň je Horovova tvorba vlastne pokusom o vyvrátenie pravdivosti oných veršov: drží ju pri živote túžba po zvládnutí skutočnosti básnickým slovom, úsilie vyjadriť jazykom — najjemnejším nástrojom, aký má človek naporúdzti — tichú reč vecí. Z tohto napäťia medzi silou a slabostou slova vyrastá básnické dielo Pavla Horova. Rodí sa — po kraskovsky — iba v dňoch sviatočných a jazyk v ňom patrí k najvýsostnejším hodnotám.

Azda aj preto nájdeme u Horova málo básní o slove a o poézii a už vôbec nie autorské vyznanie na túto tému. Akoby sa pridŕžal

zásady, že o tom, čo máme najradšej, nehovoríme. Spomenuté motívy sa zjavujú až v poslednej fáze jeho tvorby, v zbierkach Koráby z Janova (1966) a Ponorná rieka (1972), keď sa už básnik díval za seba a bilancoval s príznačnou skromnosťou ziský a straty svojej poézie.

Ranú fázu Horovovej tvorby charakterizuje mnohotvárnosť výrazu, ktorá sa napája zo zdrojov hovorového a literárneho jazyka. Hovorosť tu predstavujú najmä nárečové slová s úlohou evokovať básnikovo rodné zemplínske prostredie, literárnosť zasa početné poetizmy a narážky či odvolania na kultúrne tradície (najmä antické). Horovove verše z týchto čias prekvapujú rozsahom slovníka a paletou expresívnych odtieňov. Struna expresivnosti sa napína do krajinosti v básni Panta rei, kde chce autor pomocou nej zmerať hĺbku krízy, do ktorej sa dostalo ľudstvo počas druhej svetovej vojny. Šírka výrazu a prestupovanie rôznorodých jazykových vrstiev v prvých Horovových zbierkach má za úlohu vyjadriť rozpad pevných kontúr skutočnosti počas vojnovej katastrofy.

Podobnú funkciu plní v tom istom čase rytmická výstavba horovovskej básne. Autor strieda voľný a viazaný, patetický a spevný verš. Z prvej dvojice nadobúda prevahu voľný verš, ktorý vládze do seba pojať viac faktov neusporiadanej skutočnosti. Práve tak sa častejšie dostáva k slovu výrazová nadnesenosť. Páatos básní však u Horova nevyplýva zo spoločenskej pozície umelca, ale zo závažnosti toho, o čom hovorí. Melodickosť zasa slúži Horovovi na vyzdvihnutie základných hodnôt ľudového života. Stala sa ústredným stavebným princípom v Zemplínskych variáciách a o niekoľko rokov neskôr ju básnik uplatnil v skladbe Balada o sne. V prvom prípade však nadviazał skôr na priezračnosť piesne, v druhom na temné farby balady; proti oslave tu stojí hold mŕtvym a žaloba.

Zastavili sme sa pri prvom období Horovovej tvorby trochu dlhšie práve preto, že počas neho sa básnikov výraz formoval a napokon aj ustálil. Zjavuje sa v ňom mnoho prvkov, charakteristických pre ďalší umelcovu prácu. Podrobnej prieskum by napríklad ukázal, ako je Horov preniknutý určitými básnickými predstavami a pomenovaniami, ktoré prechádzajú celou jeho poéziou.

Neskôr sa básnik v oblasti výrazu vyvíjal omnoho pomalšie. Svoju tvorivú energiu zameriaval na dobývanie nových oblastí skutočnosti, ktoré sa vynorili v procese socialistickej revolúcie. Pri ich zobrazovaní sa Horovov básnický štýl postupne vyjasňuje, skonkrétnuje a oslobozuje. Výrečne o tom svedčia „slnečné“ zbierky druhého tvorivého obdobia — Moje poludnie (1952), Slnce nad nami (1954) a Vysoké letné nebe (1960). V poslednom tvorivom období k tomu pristupuje aktualizácia zvukovej zložky básne.

Celá Horovova tvorba potvrdzuje básnikovu bytostnú vrastenosť do najlepších tradícií modernej slovenskej poézie, reprezentovaných Ivanom Kraskom a Lacom Novomeským. Horova s nimi spájajú spoločné motívy, viaceré črty poetiky a príbuzné chápanie básnikovho poslania. Podobne ako jeho predchodcovia patrí aj Pavol Horov k výrazným novátorom nášho básnického jazyka.

Slovo, ktorému bezvýhradne slúžil, ho uchová v pamäti budúcich.

*Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov*

ALBÍN BAGIN

Horovovo slovo

JÁN SABOL

Ak platí, že poézia má skôr sprostredkovať zážitok, vsugerovať pocit a náladu, povedať nevypovedané a naznačiť tušené, oslobozovať človeka od fažkej špecifickej váhy života a vecí v mene pravdy a krásy a v smere pokrokového vývinu spoločnosti než „logicky“ a „racionalne“ presviedčať, tak slovo a verš Pavla Horova napĺňa prvú funkciu básnického vyjadrenia. Do služby človeku a precítieniu ľudského osudu vložil motivický svet i metaforu, výraz a jeho priestory.

Jeho poézia má magické rozmery a fluidum „vyššieho“ štýlu; skôr utvára pocit, než presviedča, je snová, hoci so skutočnosťným záberom.

Patinu týchto vlastností dáva jeho veršu niekoľko vrstiev výrazových prostriedkov: súhra a protihra konkrétneho a abstraktného jazykového prvku, prevzatého a domáceho slova, motivických kontrastov, knižného a hovorového výrazu, napäťia a späťa syntagmaticky viazaných kontextových výrazov (najmä adjektív a substantív a „predmetaforických“ substantív). Konštrukčnými dominantami Horovovej poézie sa tak stávajú tematické, jazykové a veršové kontrasty.

Najvyššie varí stojí všeobsiahly protiklad vody a ohňa, odrážajúci sa v celej škále jazykových prvkov obidvoch sémantických polí (podrobnejšie sme o tomto kontraste písali pri rozboare jeho Balady o sne; Javorská — Sabol, 1974); voda je symbolom pokojného plynutia času (epický prvok), oheň je významovo viacrozmerný (prevláda pri ňom lyrické a dramatické).

Na ilustráciu uvádzame krátku ukážku:

Môj milý načo toľký strach
toľko mŕných vyčítavých slov
toľko vzdoru toľko *plameňa*
tolko klamných *spaľujúcich* snov
toľko mŕnivého mámenia

Život — vravíš život?

Voda plynne
popod mosty ľudských výbehow
vlna za vlnou

(Návraty, I, s. 164)¹

Sémantické pole ohňa sa tu ohlásia vo výraze *plameňa* a v slove *spaľujúcich*, sémantické pole vody explicitným výrazom *voda* a spojením *vlna za vlnou*, ktoré vsuggerúva predstavu plynutia, toku, ubiehajúceho času. Voda a oheň sa môžu dostať až do vzájomnej symbiózy: a bude mrazif výškami a mestá *páliť dažďom* (Panta rei; I, s. 200). Obidve skupiny výrazových prostriedkov v Horovovej poézii viaže univerzálny princíp času; básnikovo „videnie času, to je najmä predstava večnosti uplyvania“ (Zambor, 1975, s. 16). Na čase buduje kontrasty minulosti a pritomnosti a budúcnosti, najmä so silným sociálnym akcentom (porov. napr. báseň Kysuce, II, s. 132—136).

Básnik má svoje „oblúbené“ motívy viažúce sa na kategóriu času a protiklad ohňa a vody: motív dymu (dym z cigarety, z fajky) vyvoláva snové obrázky a hru predstáv: V prchavom *dyme* cigarety vtáci uleteli / Môj verš sta zobudený somnambul, I, s. 53; Bolo raz fujaroval divný Janko Kráľ / ... / *Fajčil fajku* mal rád tulácky *dym*, I, s. 35; zlodej *fajok zapekačiek* s *dymavostou* babieho leta, I, s. 89), ktorý — ako ukazuje posledný príklad — sa zavše dotýka motívu jesene: Z horiacich kríkov vystupuješ nahá, / z mliekej hmly sychrajúcej jesene. / No moju ruku, čo po tebe siaha, / nepopália tie pestré plamene, / ved iba klamú ilúziou vášne, / keď planú cez ten kučeravý *dym* (II, s. 207); jazykové stvárnenie tohto motívu patrí k najúčinnejším: ako príklad možno uviesť brillantnú metaforu jesene v dvojverší Ryšavá líška beží hore stráňou / a faklou chvosta podpaľuje les (II, s. 206), v ktorej vizuálny obraz skutočnosti podporuje aj zvukové stvárnenie. K ďalším nosným motívom Horovovej poézie patria: motív sna, jari, leta, slnka, motýla atď. (viaceré z nich sa explicitne naznačujú už v názvoch zbierky).

Už sme uviedli, že jedným z básnických „paradoxov“ Horovovej poézie, na ktorom buduje svoj výraz, je protiklad abstraktného a konkrétneho pomenovania a protiklad domáceho a prevzatého slova:

¹ Cítatý z Horovových prác uvádzame podľa dvoch zväzkov jeho zobrazených spisov (I, 1972, II, 1973).

Šechtár dňa túžbu po mlieku chmárov skryl
v spráskané dlane zemskej kalafuny
Paníkou strašnou vojská mravcov zbil
lastovic alarm bruškami o vlny

A slnko znervóznená mladucha

(I, s. 26)

Tento paradox výrazne „poetizuje“ text a predznamenáva posun slovných spojení smerom k metafore. Tu má svoj začiatok viazanie syntagmatických kontextových prvkov, ktoré sa realizujú najmä vzťahom adjektíva a substantív. Pre Horova je charakteristická príznaková frekvencia adjektív, ktoré naznačujú vzťah skôr medzi dvoma substanciami než medzi príznakom a substanciou (na výraznú frekvenciu adjektív sme už upozornili; Javorská — Sabol, op. cit., s. 264), pritlmujú dynamiku textu a dávajú viac vyznieť statickosti výrazu. Kondenzácia kontrastu vyúsťuje u Horova do „predmetaforických“ spojení dvoch substantív: miznúce oči *mladosti-láska* (I, s. 9), *Matky vlčice osirelé / Ženy milenky blúdiace v pustom lese* (I, s. 105), *Sen-teplé piskla v dlani, / Sen-zbraň, sen-uragán; Sen-vytúžená zvest* (I, s. 239), *Hoc život — palenie / Horkne im na dne čaše* (I, s. 241), *Zdá sa ti sloboda, / Vysnená túžba ľudská, / V prostý šat odiata / Služička-cárica ...* (I, s. 244), *Ilúzie-motýle* (II, s. 14), *Dnes mi slnce, starostlivý datel, / klope do vety* (II, s. 26), *Vino-slnce* (II, s. 102), *Vysoké letné nebe, / klenba tichá* (II, s. 145), kde *slnce-sliepka hrabe* / na záhrade .. (II, s. 146), *Vysoké letné nebe, / slnečnica* (II, s. 149), *ískajú hnidy — burinu; žiaria im hviezdy-pehy; / spí pacholiatko syn; / Vetrík-psíčka líže mu líca, / kravička-rieka* naňho dýcha (II, s. 150), *Vysoké letné nebe, hlahol spieže* (II, s. 155), *Sunie sa luna-čln; / Vysoké letné nebe, / slnečná plodnosť živá* (II, s. 166), *Noc-vladárka, noc-rozkošnica, / noc-listy skorocelu* (II, s. 213), *Necúva more-život. Nikdy nie* (II, s. 215), *Tratia sa roky-jelene, / prchajú krásky-nežné väžky* (II, s. 219), až *slnce-kurča kľuje sa* (II, s. 236), až mu *srdce-podkovienka* smiechom zazvoní (II, s. 257), *Do izby sa mi slnce teperi / zametajúc ju lúčmi-metličkami* (II, s. 324).

Uvedené „predmetaforické“ pomenovania spájajú text z oboch strán, držia v napäti dlhší úsek verša a svedčia o tendencii básnika zatažiť básnický obraz. Svojou „rukolapnosťou“ obopínajú text cez náznak detskej hravosti, až riekkankovosti výrazu.

Prameňom Horovovho vyjadrenia, motivickej, kompozičnej a jazykovej výstavby verša sú aj antické výrazy a biblizmy, alúzie na ne a dialektilzmy. Využívajú sa najmä v mene symbolu a mýtu. Ich štylistický a významovo-estetický rozmer sa v básnickom teste rozširuje a stupňuje, vyvoláva nové asociácie a konotácie. Štruktúrne sa zara-

ďujú do základných motivických pásem básnikovho vyjadrenia (čas, voda, oheň).

Individuálny básnikov sebavýraz, jeho poznanie sveta a vecí, jeho skutočnostný dotyk sa napája na sociálny aspekt výrazu. Tu sú žriedla jeho pokrokového odkazu a angažovanosti, údes z vojny a oslava mierového života, viera vo víťazstvo spravodlivosti. Preto jeho básnické dielo je „... jednotou pravdy, krásy a skutočnosti“ (Rosenbaum, 1973, s. 369). Odraz skutočnosti sa v jeho tvorbe stvárňuje adekvátnie aj v jazykovej zložke. Explicitne vyjadrený sociálny motív približuje zážitok cez hovorové prvky, cez posilnenie komunikatívneho aspektu jazykovej funkcie (podrobne Miko, 1969, s. 18—19), teda zosubjektívnením výrazu, dialogickostou, posilnením zvukovej realizácie výpovede, motivicky protikladom histórie a prítomnosti (porov. úryvok z bánske Stretnutie):

Čas staby stál. Ba krokmi mľovými
vracal nás späť až na prah oných liet,
kde šíry svet aj v tuhých mrazoch zimy
na svieži kvet sa mení naposled.

Nie, nebola to éra bezstarostná,
ved' znala ráňať nielen kolenná.
To iba teraz, keď už prýšti zo sna,
zurkoce v nás jak voda pramenná.

Jak temné chmáry letia dumy hlavou —
mojou i twojou, druh môj neznámy.
A predsa planie slnce nad Ondavou!
Sen nášho detstva žiari nad nami!

(II, s. 178)

Po ceste rozvoja umeleckého štýlu spisovnej slovenčiny statočne prešiel aj básnik Pavol Horov. Inovácie v oblasti básnickej metafory, v kondenzácii a kontrastovosti výrazu, v rozvíjaní viacvýznamovosti substantív, vo využití protikladu prevzatého a domáceho slova, v rytmickej a eufonickej veršovej štruktúre, v motivickej výstavbe textu — čo všetko sa zlieva do ľelostného záberu sveta a výpovede o ňom — rozohrali básnikovo osobitné a ľudsky úprimné videnie. Horovovo slovo je slovom básnika a človeka našich čias.

*Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov*

LITERATÚRA

- HOROV, P.: Kruté prebudenie. (Dielo Pavla Horova. Zväzok 1.) 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1972, 257 s.
- HOROV, P.: V čerení času. (Dielo Pavla Horova. Zväzok 2.) 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1973, 380 s.
- JAVORSKÁ, L. — SABOL, J.: O niektorých jazykovo-rytimických osobitosťach Horovovej Balady o sne. Slovenská reč, 39, 1974, s. 261—267.
- MIKO, F.: Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1969. 293 s.
- ROSENBAUM, K.: Doslov. In: P. Horov, V čerení času. (Dielo Pavla Horova. Zväzok 2.) Bratislava, Slovenský spisovateľ 1973, s. 355—369.
- ZAMBOR, J.: Čas v poézii Pavla Horova. Romboid, 10, 1975, 1, s. 16—22.

Poznámky o dialektizmoch v básnickom diele Pavla Horova

JÁN SABOL — IMRICH VAŠKO

Alexander Matuška o básnickej tvorbe Pavla Horova pri jeho šestdesiatke bol napísal: „A na neposlednom mieste bude hodnotený hoci aj podľa takej maličkosti, ako je jeho vzťah k domovu, k valalom a východoslovenským rovinám: aj tento vzťah je dialektický, napäť, nechýba v ňom vedľa pokory ani odcudzenie, a predsa: v našom zväčša vrchárskom národe sa hádam jemu jedinému podarilo básnický nám vnútiť rovinu, čo by nebolo možné, keby práve tak ako on hovorí cez ňu, nehovorila aj ona cez neho.“ [1974, s. 2] Matuškove slová plne vyjadrujú význam i prínos tohto básnika v našom modernom básnictve.

Pavol Horov je básnikom domova. Návrat do krajiny detstva a mladosti sa uňho realizuje cez ústredný nerv jeho poézie — motív domova, ktorý sa jazykovo stvára na najmä cez dialektizmus *valal*. Tento výraz sa napája na celú sieť kontextových vzťahov, naznačuje priestor básnikovho detstva a neskorších návratov. Z úzkeho rodinného kruhu vychádza na zemplínsku dedinu, do celého kraja, krajiny a k celému ľudstvu. Domov ako istota a ideová i duchovná hodnota sa rozprestiera v celom Horovovom lyrickom diele. Stáva sa trvalou konštantou jeho poézie.

Východiskovým použitím slova *valal* je kontext bez výraznej sub-

jektivizačnej náplne, v ktorom sa zobrazuje „užší“, vnútorný priestor domova: Mlčte vy noci kruté / raz vlak ten priletí / a vzruší *valal* tichý / až zhíkne údivom / a bude trochu pých / a murovaný dom / čo búrkam nepoddá sa / jak srdce básnika (Horov, I, s. 175); Ked šli sme cestou, zagágali husi / v priezračnej vode konča *valala* (II, s. 101); nervózne hľadal som prstami nezgrabnými / na stupnici požičaného tranzistoru / ďaleký domov rodný *valal* skrytý / za múrmi neústupných hôr (II, s. 315); A potom smutná vyčkávala syna, / keď zavše zlákali ho *valaly* (II, s. 266). Napojenie na základný, neprenešený význam analyzovaného slova *valal* sa uskutočňuje aj cez jeho singulárovú podobu; v treťom príklade sa význam tohto výrazu synek-rálovou podobou tohto slova roztvára už širší „priestor“. Do hry totiž vstupujú ďalšie konotácie.

Zosilnením osobného, subjektívneho vzťahu autora k téme domova sa obraz „valalu“ personifikuje, a tak zvyšuje svoje emocionálne čaro: Ach ešte k vám sa vracat / vy moje *valaly* / a vidieť vás zas strácať / sa do dialí (I, s. 169). Básnik si svoj základný detský, ale aj snový a návratový priestor už zosobňuje, napája ho na expresívny kontext cez osobné zámeno *vy* a privlastňovacie zámeno *moje*. Plurálová podoba *valaly* výraz poetizuje, rozširuje jeho priestor až na celú krajinu, prípadne aj širšie. V uvedenom verši má slovo *valaly* formu dôverného oslovenia, teda sa dostáva do pásmu apelovosti výrazu (o výzvovom výraze pozri Miko, 1973, s. 261). Jej zosilnenie možno vidieť v básni Novoročné pozdravy: Pozdravujem vás, *valaly* / druhovia detstva, rodná mati! Tu sa veta stváriuje aj príznakovými zvukovými vlastnosťami, charakteristickými pre výzvový výraz. Cez personifikáciu sa utvára obraz pôsobivej metafory (*valaly* — druhovia detstva, *valaly* — rodná mati).

Podložím, na ktorom vyrastá tretie kontextové použitie výrazu *valal*, je asociácia s ľudovými piesňami, kde sa toto slovo vyskytuje. Vo veršoch Vo mne cit túžbou šalie / po náruči, / keď večer *na valale* / pieseň hučí (II, s. 148) sa načrtáva obraz tejto predstavy. Evokuje ju aj paralelné, rytmicky zvýraznené použitie slov *valaly* vo veršoch: *Valaly valaly* A polia za humnami / A klasy sklonené do mozoľnatých rúk (I, s. 179) a najmä v kontexte, ktorý už badateľne naznačuje alúziu na ľudovú pieseň: perečko za klobúkom, olovienka v pästi, / *hej, a keď si na valale zaspievali*, / tu sa ti zazdalo, že život klokoce (II, s. 164). Vyvrcholením je použitie uvedeného slova v ľudovej piesni, ktorá povyšuje jeho pôvodnú sémantiku, dáva mu nové rozbery v priestore hudobného rytmu, motívov a melódie: Jemu hrajú abo mne / clivú pieseň? // Tú *Valaly, valaly*, / čo jak voda po rovine / svoje prúdy nevalí, / len žiaľ dravý (II, s. 14). Podobne načim

interpretovať aj nárečové slová v iných piesňach pri použití v básnickom kontexte: lež nedohrali nôtu / čo som mal tak rád // Ktorú? // *Hej totu totu / mojej milej notu / ktorú ona rada mala / rada na ňu tancovala* // Ja na ňu možno budem umierať / v neznámom meste (II, s. 316). Z posledných dvoch veršov vychodí, že básnik Pavol Horov si bytostne uvedomoval pôvab a liečivú moc ľudovej piesne: pripomína si ju aj v jednej z najťažších chvíľ svojho života. Sám na inom mieste o tom hovorí: „... pieseň preniesla ma zrazu nečakane domov, do rodného kraja, k najdrahším, k prameňom života, a teda i k prameňom mojej poézie.“ (Laciak, 1973, s. 53)

Podobnú funkciu ako slovo v ľudovej piesni má aj vlastné meno v básnickom texte. Dokresľuje kolorit neopakovateľnosti zážitku, úzkeho späcia a dotyku s rodným krajom a skonkrétňuje básnický obraz. Niektoré vlastné mená však prekračujú svoj rámec a začínajú sa vnímať priam ako symboly (napríklad rieka Ondava). Napríklad: hlas jeho mocný nájde ozvenu / stratených bratov tam pod *Vihorlatom* / pri vodách *Uhu* clivo pláčúcich / a na košickom rínsku zmílkych bôlom (I, s. 91); tam dolu pod *Brekovom* / tam dolu pod *Vinným* / *Podčičou Jasenovom* (I, s. 172); Ja nie som vazal ničí / mne patrí táto zem / od snivých *Slánskych vrchov* / po pyšný *Vihorlat* (I, s. 174); ako tá vodička, čo vlaží naše stráne, / ako tá *Ondava*, vodička dudravá (II, s. 164).

Popri ústrednom nárečovom slove Horovovej poézie (*valal*) sa na zobrazenie priestoru (a či skôr „mikropriestoru“) využívajú i ďalšie dialektizmy a hovorové slová (pri kvalifikátoroch sa opierame o údaje v Slovníku slovenského jazyka, 1959–1968 a v rubrike Čítame SSJ, ktorá vychádzala v KS v roč. 1–6), dokresľujúce reálne a tvárnosť východoslovenského ľudu: Toto sú verše chmúrne / vízie zasnené / jak rozrumené *turne* (I, s. 171); Lež ešte znie zvon starej *turne* / A prikažuje NEKLESAŤ (I, s. 208); *Pešniček* starodávny / pomedzi vlny žít (I, s. 149); Znova sa vraciaš jar v nádherách staroslávnych / *pešníkmi* zelene (I, s. 195); Starými *pešničkami* v sade / brodím sa snehom naviatym (II, s. 91); Mdlý záblesk plameňa / V kriačinách po úbočí (I, s. 239); lež nelútostnou váhou / kramárskej kešeni (II, s. 37); Počujem praskat plamene: / hospodár pozor na *kolešne!* (II, s. 335).

Ďalšiu skupinu príznakových nárečových (alebo krajových) výrazov predstavujú tzv. etnografizmy a profesionalizmy (o termíne Palkovič, 1972, s. 290–1): chlpate nôžky sestry Poézie / tažejú nimi ako *gubaňa* (II, s. 241); a hreje teplom hrubej *gubane* / v baranej bunde detstva (II, s. 345); znej, pieseň vianočná, / spievajte, *jasličkári*, / na slávu prítomnosti! (II, s. 56); do rakiet číhajúcich Výsmešné *jezulánky* / Roj zlostných lietadiel (I, s. 197); s palicou vyhnancov a *mošnou* žobrác-

kou (I, s. 218); perečko za klobúkom, *olovienka* v pästi (II, s. 164). Tieto výrazy sú v básnickom teste často alúziou na ľudové zvyky, ľudové prostredie i sociálne pozadie; v Horovovom verši sú zavše prvokami rozohrávajúcimi vzťah prítomnosti a minulosti. Z nárečových, krajových a hovorových substantív sa v poézii Pavla Horova ďalej vyskytujú: *bandurky, dohán, fáč, holúša, chujava, skarha, švábka, žito*.

Z nárečových a krajových prídavných mien Horovov básnický slovník využíva jednak nociónalne výrazy (*cintorový, šarý*), jednak inherenntne expresívne slová (*gramblavý, nezgrabný*). K nociónálnym prvkom možno zaradiť aj zámennú príslovku *daraz*: Snáď o nej *daraz všetko poviem* (II, s. 137).

Výskyt nárečových a krajových, príp. hovorových slovies má predo všetkým expresívnu funkciu. Skoro celá váha expresívneho príznaku v slovesách leží v pásmi koreňových morfém, preto tu dominuje typ inherentnej expresivity: aj pilné včely nechápavo *brunia* v bujných korunách (II, s. 246); Šable bleskov sršia / statá hlava hrom / *dudní* od návršia / dutým durkotom (tu je aj pôsobivé eufonické vyznenie; II, s. 287; Cez pole / *sepká* žriebä (II, s. 167); je ako rosa na lupeňoch ruží, ktorá im nedá v páli leta *spriet* (II, s. 141); V takú noc / *Stukajú* o pomoc / Len srdcia zbabelé (I, s. 240); V strašlivej ozvene / *Sa* nárek živých *trušti* (I, s. 248); to vyje hladné psisko, / čo biedu zaňušilo, ktorá je blízko... (I, s. 11); Po údoch keď aj jazyk *zgramblavie* (II, s. 323).

V poézii Pavla Horova sa stretávame aj s výrazmi typu *šmarit* (hovorové expresívne slovo) a *šumný* (hovor.), ktoré majú paralelné nárečové podoby. Ich použitie v teste zrejme podporilo aj východiskové nárečové cítenie. Nárečový pôvod majú aj niektoré tvary, ako napríklad gen. sg. substantíva *dial*: diali (vtákov, čo odletajú do *diali*; II, s. 200), hoci hlavnou príčinou použitia tejto formy bude iste tlak rýmu so slovom *sklándli*. Rovnako nárečovým pozadím možno interpretovať aj slová *jak, abo* a použitie vokalizovanej predložky *ku* v týchto prípadoch, v ktorých sa fonologicky nevyhnutne nevyžaduje: *ku* vašim bielym nohám do dvora (I, s. 27); len nahé kýpte *ku* nebesiam spína (II, s. 199; o zákonitostach vokalizácie tejto predložky pozri Sabol, 1966).

Naše stručné poznámky sú len úvodom do problematiky využitia dialektizmov v poézii Pavla Horova a širšie v slovenskej literatúre vôbec (o týchto otázkach pozri napr. Habovštiak, 1967). Ukázalo sa, že téma domova, ktorý sa sprítomňuje v teste aj cez dialektizmy, sa viaže na ostatné zložky Horovovho diela vrátane básnického tvaru. Je pôdou, z ktorej vyrastá celoživotné ľudské a umelecké krédo tohto

básnika, výrazného predstaviteľa slovenskej socialistickej lyriky:
„Krajina je pre mňa ako človek.“

*Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov*

LITERATÚRA

- HABOVŠTIAK, A.: Využitie nárečí v slovenskej literatúre. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 3, 1966/67, s. 294—297.
- HOROV, P.: Kruté prebudenie. (Dielo Pavla Horova. Zväzok 1.) 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1972. 257 s.
- HOROV, P.: V čerení času. (Dielo Pavla Horova. Zväzok 2.) 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1973. 380 s.
- LACIAK, O.: Rozhovor s národným umelcom Pavlom Horovom. Romboid, 8, 1973, 2, s. 53.
- MATUŠKA, A.: Lístok k šesdesiatke P. Horova. Pravda 24. 5. 1974, s. 2.
- MIKO, F.: Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1973. 293 s.
- PALKOVIČ, K.: Nárečová terminológia a spisovný jazyk. Kultúra slova, 6, 1972, s. 289—293.
- SABOL, J.: Používanie vokalizovaných predložiek *vo* a *ku* v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 31, 1966, s. 270—277.
- URBANČOK, M. a kol.: Čítame slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, roč. 1—6 (súbor článkov a štúdií).
- Slovník slovenského jazyka. I—VI. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydatelstvo SAV 1959—1968. 815+647+911+795+847+333 s.

Genitívne väzby pri zvratných slovesách

JÁN ORAVEC

V predchádzajúcim článku (porov. KS, 10, 1976, s. 5—10) sme opisovali genitívne väzby pri nezvratných slovesách. Ukázali sme najmä to, že genitív ako vlastná väzba nezvratných slovies v slovenčine v podstate zanikol. Iný obraz poskytujú genitívne väzby pri zvratných slovesách. Tie z hľadiska vývinu tvoria osobitnú, jednotnú skupinu. Genitív v nich neustúpil a neustupuje iným väzbám natoľko ako pri nezvratných slovesách. Vysvetlenie je v tom, že zvratné zámeno (alebo pri mnohých slovesách už iba častica) sa ruší zacielenie slovesa na spojenie s predmetom v akuzatíve. Neruší však rekčnú silu slovesa

celkom, preto sloveso „žiada“ predmet i naďalej, ten však je v genitíve, porov. dvojice: *dočkať koniec* — *dočkať sa konca*, *zastať dievčinu* — *zastať sa dievčiny*, *chytíť dačo* — *chytíť sa dačoho*, *dopustiť dačo* — *dopustiť sa dačoho*, *odrieknúť dačo* — *odrieknúť sa dačoho*. Ako vidieť z príkladov, zvratné slovesá sa i významovo viac-menej osamostatnili. Najčastejšie sa zvratným *sa* naznačuje odtienok, že dej nezasahuje iba predmet, ale že sa zároveň vzťahuje aj na činiteľa, porov. *opitý chytíť plot* — *opitý sa chytíť plota*. Iba v prípadoch, kde zvratné zámeno *sa* vzniklo z dvojitej väzby a ponecháva si neoslabenú predmetovú funkciu, nenastáva uvedený významový posun, porov. *zbaviť matku starosti* — *zbaviť sa starosti*.

Podla sémantiky slovies môžeme rozlišovať väzby zvratných slovies s významom: 1. dotykovým (zásahovým), 2. cielovým, 3. odlukovým.

1. Slovesá s tzv. dotykovým genitívom tvoria najucelenejšiu skupinu. Sú to slovesá, ktorých konkrétny dej zasahuje konkrétny predmet: *dotknúť sa* / *dotýkať sa* (*tknúť sa*, *pritknúť sa*), *držať sa* (*podržať sa*, *pridŕžať sa*...), *chytíť sa* / *prichytíť sa*, *zachytíť sa*...), *chopíť sa* / *chápať sa*, *lapíť sa* / *lapať sa*, *ujatí sa* (*zaujať sa*), *zastať sa* *dačoho*, *dačoho*. Pri tejto skupine slovies je genitívna väzba najstálejšia. Iná väzba pri nich nastupuje iba vtedy, keď nie je pri nich meno konkrétnej veci, ale abstraktum, prípadne nejaká náhrada abstrakta, napr. *držať sa na dačo*, *chytíť sa do dačoho* (*do roboty*, *do bitky*...), *pustiť sa do dačoho* (*do reči*, *do roboty*...). Ako sa v spojení s takýmito predmetmi posunul a zabstraktnil význam slovies, to vidieť z ich systémových vzťahov. Tak v spojení s menami konkrétnych vecí slovesá *chytíť sa* — *pustiť sa* majú protikladný význam, kým v spojení s dejovými menami sa stávajú rovnoznačnými (synonymnými), napr. *chytíť sa* / *pustiť sa do roboty*. Pravda, bezpredložkový genitív je možný aj pri väzbe s dejovými menami, napr. *chytíť sa* / *chopíť sa* ... *roboty*, ale nie je výlučný a bežný.

Jednotný ráz celej tejto skupiny narúša iba sloveso *(z)účastniť sa*, lebo väzba s bezpredložkovým genitívom nie je v súčasnej spisovnej slovenčine jeho základnou väzbou. Základné sú tu už predložkové väzby: *(z)účastniť sa* / *zúčastňovať sa* *na dačom* / *v dačom* / *pri dačom*. Je tak práve preto, že k slovesu *(z)účastniť sa* neprispájajú sa názvy konkrétnych vecí, ale abstraktne mená, názvy činností, dejov, akcií, napr. *zúčastniť sa v boji*, *na schôdzke*, *pri robe*. Pritom všetky z uvedených väzieb sú potrebné, lebo každá z nich presnejšie špecifikuje druh účasti: väzba *(z)účastniť sa v dačom* vyjadruje aktívnu účasť; väzba *(z)účastniť sa pri dačom* pasívnu, akoby pobočnú účasť; oproti nim stojí najabstraktnejšia väzba *(z)účastniť sa na dačom*, ktorá môže vyjadriť obidva druhy účasti, ale vyjadruje ich neexplicitne. Väzba s bezpredložkovým genitívom *(z)účastniť sa dačoho* bola koncom 40.

rokov vlastne už mimo spisovného jazyka, lebo nemôže konkurovať významovej presnosti predložkových väzieb — najbližšie stojí k väzbe *(z)účastniť sa v dačom* a nepoužíva sa pri všetkých tvaroch (iba pri určitých tvaroch, kým pri neurčitých tvaroch, napr. pri príčastiach sú iba predložkové väzby *zúčastnený na / v / pri dačom* — bezpredložkový genitív „zúčastnený dačoho“ by tu bol nezrozumiteľný). Pod vplyvom menej starostlivého novinárskeho úzu sa jej frekvencia zvýšila. O slabom postavení genitívnej väzby pri slovese *(z)účastniť sa* svedčia i väzby významovo totožného, ale nového slovesa *podieľať sa*. Sloveso *podieľať sa* nemá vobec genitívnu väzbu, lež iba predložkové väzby: *na dačom, v dačom*. Sloveso *podieľať*, hoci je utvorené formálne bezchybne (podla klasického, pôvodného slovanského modelu tvorenia nedokonavých slovies), nemôže konkurovať slovesu *(z)účastniť sa / zúčastňovať sa*. Je to kalk (otrocký preklad) nemeckého slovesa *teilnehmen*. Je utvorené zo základu *diel-*, ktorý vznikáva význam pasívnej účasti, preto nevyhovuje základnej funkcií slovesa *podieľať sa*, napr. v použití *podieľať sa na práci*. Na túto funkciu sa používa sloveso *účastniť sa (na práci, v boji, v diskusii ...)*. Sloveso *podieľať sa* by sa mohlo použiť iba v kontextoch s významom „dostávať podiel, mať podiel“, napr. v spojení *podieľať sa na zisku*, alebo vo vetách s neživotným, abstraktným podmetom, napr. *Učenie doma a písanie úloh sa výrazne podieľajú na čase trávenom povinnosťami*. Po druhé nevyhovuje celkom ani z morfológického hľadiska: nemá obidva vidy — iba nedokonavý —, a to je pri slovanskom slovese závažný funkčný nedostatok.

2. Cieľový predmet označuje stav, tvar, vec, ktorú slovesný **dej** dosahuje, príp. má dosiahnut. Skupina zvratných slovies s cieľovým genitívom sa rozpadáva na dve časti.

Do prvej skupiny patria slovesá s jediným predmetom. Je to pomerne bohatá skupina odvodených slovies s predponou *do-*, zriedkavo aj s inými predponami (napr. *nazdať sa, zmocniť sa*) s významom „domáhať sa, dočkať sa“: *domáciť sa, dopátrať sa, dopočítať sa, dopracovať sa, doprosiť sa, dopustiť sa, dovolávať sa / dovoliť sa, dožadovať sa, dožiť sa*. K týmto slovesám sa obyčajne pripájajú ako predmety abstraktné mená, napr. *Nemôže sa domáciť nijakej pomoci*. (A. Matuška) — *Žalúdky sa domáhajú svojho práva* (Gabaj). Genitívny predmet je pri nich pevný. Okruh týchto slovies sa stále rozširuje aj na slovesá s konkrétnym predmetom, napr. *dorobiť sa chleba (role), dorezať sa krvi, dokopat sa vody, doprat sa košele...*, najmä po zápornej podobe týchto slovies.

Genitív pri týchto slovesách sa drží dosť pevne. Ustúpil iba pri slovesách, ktoré označujú mentálnu činnosť, dosahovanie pomocou zmyslov alebo duševnou činnosťou. Na rozdiel od dotykového genitívu cie-

ľový genitív tu ustúpil akuzatívu: *do(po)čuť sa dačo, dozvedieť sa, dočítať sa, domnievať sa, nazdávať sa / nazdať sa; dovtípiť sa*. Na tejto zmene sa prejavuje integrujúca sila akuzatívu ako základného pádu na vyjadrenie priameho predmetu.

Prechod od genitívnej väzby k predložkovým väzbám sa tu uskutočnil iba výnimcoľne pri slovesách *opovážiť sa, odvážiť sa na dačo*. Genitívna väzba pri nich celkom zastarala a je nespisovná.

Druhú, menšiu skupinu slovies s cieľovým genitívom tvoria slovesá, po ktorých genitív nestojí sám, ale združuje sa s nejakým iným predmetom. V takýchto väzbách sa genitívom vyjadruje osobný predmet, kým vecný predmet sa vyjadruje predložkovými pádmi alebo holým akuzatívom. Patria sem slovesá z okruhu *pýtať sa*: (*ne)opýtať sa — (ne)opytovať sa dakoho dačo alebo na dačo* (prípadne aj *v dačom*), (*ne)spýtať sa — (ne) spytovať sa, (po)vypytovať sa na dačo / o dačom, prepýtať sa; prezvedieť sa dakoho dačo alebo o dačom, prezvedať sa, vyzvedať (sa); radíť sa, poradiť sa dakoho dačo alebo o dačom*. Väzobná sila uvedených slovies sa dvoma väzbami (ak k nim nerátame ešte aj zvratné *sa*) plne vyčerpáva, preto sa genitív v nich nemení, drží sa pevne. (Väzobná preťaženosť sa tu oslabuje skôr zánikom zvratného *sa*, porov. *vyzvedať sa — vyzvedať*.) Iba pri slovese *radíť sa* môže sa s väzbou *radíť sa dakoho o dačom* striedať väzba *radíť sa s dakým o dačom*; tá sa však odlišuje významovo, a preto genitívnej väzbe konkuruje. Genitívna väzba *radíť sa dakoho* vyjadruje zásah, kým inštrumentál s predložkou *s (radíť sa s dakým)* vyjadruje vzájomnú, obojstrannú aktívnu účasť (podmetu aj osobného predmetu) na deji.

3. Odlukový genitív dopĺňa slovesá s významom odlučovania, konkrétneho aj abstraktného (slovom, vôleou, myslením...), stránenia a chránenia sa. Dopĺňa ich nie sám, ale spolu s iným predmetom, ako člen združenej väzby. Iným predmetom jednotlivu sice býva aj plná väzba (vyjadrená substantívom), napr. *zbaviť dakoho dačoho*, ale zväčša zvratné zámeno, napr. *chrániť sa dačoho, varovať sa dačoho*, alebo iba zvratná častica *sa*, napr. *zrieť sa dačoho, vzdať sa dačoho*. Genitív v týchto združených väzbách stojí popri akuzatíve, je teda slabším predmetom. (Tým sa odlišuje od cieľového predmetu v predchádzajúcej skupine slovies *pýtať sa*, kde bol silnejším predmetom než predložkový predmet.) To vplýva i na jeho stabilitu. Ak sa prvý predmet vyjadrí podstatným menom, vtedy sa v druhej väzbe genitív mení na predložkovú väzbu, porov. *chrániť sa dačoho — chrániť dakoho vďačo / proti dačomu / pred dačím* (neexistuje už väzba *chrániť dakoho dačoho*), *varovať sa dačoho — varovať dakoho pred dačím*). Z takýchto použití predložkové väzby nastupujú aj k zvratným slovesám typu *chrániť sa dačoho / pred dačím / proti dačomu, varovať sa*

pred dačím a konkurujú pri nich s bezpredložkovým genitívom, no pri zvratných slovesách v protiklade k dvojitém väzbám sa genitív ešte cíti ako neutrálna väzba, iba osihotene zastaral, napr. *brániť sa tmy* (Švantner), *otriast sa myslí* (Kukučín).

Celkovo stojí odlukový genitív po slovesách *chrániť sa, minúť sa, odrieckať sa, pustiť sa, otriať sa, striať sa, strániť sa, striezať sa, tajiť sa, (vy)varovať sa, vystrihať sa, vzdať sa, zapovedať sa, zariekať sa, zadržať sa, zrieť sa...* a pri ich vidových náprotivkoch: *odrieť sa, púštať sa...* Majú ho aj zriedkavejšie slovesá: (*ne)štítiť sa* (kniž. zastar.), *odprisať sa dačoho, odhodiť sa, odzehnať sa, sprostíť sa* (zastar.), *striezať sa, znechať sa / znechávať sa* (hovor.). Pri uvedených slovesách bezpredložkovému genitívu konkurujú predložkové pády v prípadoch: *chrániť sa od dačoho / pred dačím / proti dačomu, minúť sa s dakým / dačím, odrieckať sa od dačoho, odhodiť sa od dačoho, tajiť sa s dačím, varovať sa pred dačím, vystrihať sa pred dačím / dakým.*

V jednotlivých prípadoch vývin pokročil natoľko, že sloveso sa dnes viaže iba s predložkovým pádom, napr. *otriast sa z dačoho / od dačoho* na rozdiel od inej predponovej odvodeniny toho istého slovesa *striasť sa dačoho*.

4. Odlukovému genitívu je blízky tzv. genitív príčiny, lebo stojí po slovesách, ktoré vyjadrujú tiež odluku, ale zároveň i jej príčinu, napr. *báť sa (obávať sa), (z)desiť sa, (za)hanbiť sa, (z)hrozit sa, (na)lakat sa, (pre)laknúť sa, złaknúť sa, vyľakať sa...), nastrašíť sa, nezduriť sa, okúňať sa, prestrašíť sa dačoho / dakóho.*

Predmetová platnosť týchto genitívov je problematická. Tvoria hranicné prípady medzi predmetom a príslovkovým určením príčiny. Vidieť to na jednej strane z toho, že s genitívom vo väčšine z nich konkurujú predložkové pády s jasnou príčinnou a podmienkovou sémantikou, *obávať sa pred dačím, (z)desiť sa nad dačím, splašiť sa od dačoho, (za)hanbiť sa pred dakým, (z)hrozit sa nad dačím, złaknúť sa pred dakým, (ne)zduriť sa od dačoho, okúňať sa pred dakým.* Iba daktoré z nich nepripúšťajú inú ako genitívnu väzbu, napr. *báť sa dačoho* (nesprávne *od dačoho*), *(na)strašíť sa dačoho* (nespr. *od čoho*). Na druhej strane blízkosť k príčinnému určeniu dosvedča možnosť viazať to isté sloveso s predložkovým pádom, ktorý má význam kontrastujúci s príčinou, t. j. cieľový (úcelový). Napr. pri slove *báť sa* holý genitív vo väzbe *báť sa dačoho* má príčinný odstienok, kým pri tom istom slovese akuzatív s predložkou *o* má cieľový odstienok vo väzbe *báť sa o dačo / o dakoho*.

Celkom pevný ostáva bezpredložkový genitív v jednočlenných vetách so základmi *ulútostíť sa, ulútiť sa, zželieť sa*, napr. *Drobeckému sa väzňov ulútilo.* (Kukučín)

Ked vezmeme do úvahy všetky skupiny zvratných slovies s genitívom ako vlastnou väzbou, dostávame obraz celkom odlišný od genitívnych väzieb pri nezvratných slovesách. Zásadne sa odlišujú troma charakteristikami. Po prvé: genitívne väzby pri zvratných slovesách tak hromadne nezanikli ako pri nezvratných slovesách; po druhé: ak aj daktoré zanikli, nemenili sa na holý akuzatív, ale na predložkové pády; po tretie: ak im aj konkurujú predložkové väzby, genitív je spravidla neutrálnejšou väzbou.

Aby bol obraz genitívnych väzieb úplný, treba k nemu pripojiť opis tzv. nepravých genitívnych väzieb, tzv. partitívneho a záporového genitívu, ktoré sú svojou syntaktickou podstatou priame predmety. Tie rozoberieme v ďalších článkoch.

*Jazykovedný ústav Eudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

HAUSENBLAS, K.: Vývoj předmětového genitivu v češtině. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 186—191.

ORAVEC, J.: Väzba slovies v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 124—133.

RUŽIČKA, J. et. al.: Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 176—177.

Systematika znelostnej asimilácie II

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ÁBEL KRÁL

2. Na hranici predpony a koreňa (základu) slova sa v spisovnej slovenčine znelostná asimilácia uskutočňuje podľa týchto pravidiel:

a) Keď sa na hranici predpony a základu slova stretne znelá (šumová) spoluhláska (alebo skupina spoluhlások) s neznelou spoluhláskou, asimiluje sa znelá spoluhláska na neznelú. Píšeme: *bezcielny, bezfarebný, bezcharakterný, bezpečný, bezprávie, bezprostredný, bezšíkový, beztrestný, nadchodiť, nadkôlenný, občadiť, občakúvať, občas, občerstvenie, občiahnuť, občina, obchod, obchodník, obsadenie, obsadiť, obsádzať, obsah, obsevok, obsluha, obšírny, obškvŕknut, obštrukcia, obtkáť, obtlčť, podfarbiť, podfuk, podkladať, podkova, podpis, pred-*

pis, rázcestie, rázpin, ráztoka, rozkaz atď. Vyslovujeme (besceľni, besfarební, besxarakterní, bespeční, besprávje, besprostrední, besšvíkoví, bestrestní, natxodit, natkoľe>ní, opčadiť, opčakúvať, opčas, opčerstveňje, opčahnuť, opčina, opxot, opxodník, opsadeňje, opsadiť, opsázať, opsax, opsevok, opsluha, opšírni, opškvíknut, opštrukcia, optkať, opt[ct, potfarbiť, potfuk, potkladat, potkova, potpis, pretpis, ráscestje, ráspin, rástoka, roskas] atď. Podobne pišeme: *vchod, vklad, vpáliť, vpád, vpísat, vpiť, vstať, všiť, vtierat, vtetovať, vilačiť, vzchádzat, vzchodiť, vzchopit sa, vzkriesenie, vzkypieť, vzpažiť, vzpažmo, vzpätiť sa, vzper, vzpera, vzpernica, vzperný, vzpierač, vzpierat sa, vzpínadlo, vzpínať sa, vzplanúť, vzpor, vzpriam, vzpriamený, vzpriamit sa, vzpriamovač, vzpruha, vzpružiť, vzťah, vzťahovať sa, vzťažný, vzťiahnuť, vztyčiť, vztyk, vztlak* atď. Vyslovujeme: [fxot, fklat, fpáliť, fpát, fpisať, fpiť, fstat, fšiť, ftierať, ftetovať, ftláčiť; fsxázať, fsxodit, fsxopiť sa, fskrjeseňje, fskipiť, fspažiť, fspažmo, fspetiť sa (fspätiť sa), fsper, fspera, fsperňica, fsperní, fspjerač, fspjerať sa, fspinadlo fspinať sa, fsplanúť, fspor, fsprjām, fsprjāmení, fsprjāmit sa, fsprjāmovač, fspruha, fspružiť, fťax, fťahovať sa, fťažní, fťahnuť, ftičiť, fstik, fstlak] atď.

V týchto slovách sa zreteľne pocítuje slovotvorný švík (morfemická hranica) medzi predponou a koreňom (základom) slova. V niektorých slovách sa však táto hranica zastiera, takže sa už prestáva pocíťovať zloženosť slova. Z hľadiska dnešného jazykového stavu ich môžeme pokladať skôr za pravopisné výnimky (v súvislosti s nimi sa hovorí o „pravopisnej konvencii“; Pauliny, 1968, s. 95). Do tejto skupiny patria slová *včera, včela, vták*, ale aj slová *(dô)vtip, však, všakže, všakhej, avšak, všetko, všade (zo)všadial, vtedy*. Vyslovujeme ich: [*fčera, fčela, fták, (dô)ftip, fšak, fšagže, fšaghej, afšak, fšetko, fšade, (zo)fšadial, ftedi*]. Ak sa od niektorého z týchto slov utvorí nové predponové slovo pridaním predpony, ktorá sa končí znelou spoluhlásou, náležite sa uskutočňuje znelostná asimilácia tejto spoluhlásky na neznelú, lebo základ slova sa v skutočnosti začína neznelou spoluhláskou. Vyslovujeme teda: [*otfšade, otfšadial, oftfedi, pretfčerajší, pretfčerajšok, pretfčerom*]. Podobne vyslovujeme aj slovo [*otfšivavieť*], lebo sa vyslovuje [*fšivaví, fši*], hoci v základnom (nominatívnom) tvare je znelá (resp. zvučná) hláska *v*: *voš* [*voš*]. Striedajúce sa *v/f* je tu v koreni slova.

Ku skupine slov, v ktorých sa morfemická hranica zastiera, patria aj slová ako *(ne)bezpečenstvo, (ne)bezpečný, zabezpečenie, roztomilý, roztopaš* (*roztopašník, roztopašný*), *rozkoš* (*rozkošník, rozkošnícky*), t. j. [*(ne)bespečenstvo, (ne)bespeční, zabezpečení, rostomilí, rostopaš, rostopašník, rostopašní, rozkoš, rozkošník rozkošnícky*]. Iba s ohľadom na pravopis tu musíme spomenúť aj slová *nádcha, nadchnúť*. Vo všet-

kých tvaroch týchto slov sa vyslovuje iba *t*: [nátxa, natxnút], no nie preto, že by tu *t* (v pravopise *d*) stalo na hranici morfém. Z dnešného hľadiska to nie sú predponové slová a ich pravopis je „výsledkom etymologického uvažovania“ (Pauliny, 1975 a, s. 257). Inde zasa E. Pauliny hovorí, že „v slovách ako *nádcha*, *nadšenie*, *nadchnúť* je morfematický švík nezreteľný“ (Pauliny, 1975 b, s. 324).

b) Na hranici predpony a koreňa (základu) slova sa v slovenčine nevyskytuje znelostná asimilácia v kombinácii neznelá spoluhláska + znelá spoluhláska, lebo v slovenčine niesť predpony, ktorá by sa končila neznelou spoluhláskou (Pauliny, 1968, s. 91, 94). V plnom rozsahu to, pravda, platí pri fonologickom pohľade na túto problematiku. Inak by sme totiž mohli povedať, že v jednom výnimcočnom prípade sa pravopis prispôsobil výslovnosti. Je to prípad predpony *s-* (fonologicky *z-*), ktorá sa vyskytuje iba pred neznelými spoluhláskami. Do pravopisnej úpravy v r. 1953 sa totiž písalo *zpravidla*, *zkaziť*, *zkaza*, *zprava* atď.

Pred znelými hláskami (znelé šumové spoluhlásky, zvučné spoluhlásky, samohlásky) píšeme a vyslovujeme teda iba *z*: [zber, zbor, zborit, zhodiť, zjast, zľava, zriest, zohaviť, zves (zvás)] atď. Pred neznelými spoluhláskami píšeme a vyslovujeme iba *s*: [skaza, skazit, sprava, spravidla, sprvu, spulosobiť, stadē]; podobne je to v slove *spev* [spev], kde sa už dnes nepočítuje slovotvorná predpona (porov. *s-pev*, *ná-pev*, *po-pevok*).

Slovo *svah* funguje v dnešnej slovenčine ako nezložené slovo. Píšeme a vyslovujeme v ňom *s*: *svah* [svax], hoci v príbuznom slove *zvažovať* píšeme i vyslovujeme *z*. Ale spisovná výslovnosť je tu už celkom ustálená.

V gramatikách a príručkách sa zvyčajne upozorňuje na to, že slová *sloh*, *sloha*, *smer*, *smerovka*, *nesmierny* (podobne aj *svah*) sa majú vyslovovať s neznelým *s* pred *l*, *m*, *v*. Výslovnosť týchto slov je v dnešnej spisovnej slovenčine taká ustálená, že takéto poznámky môžeme už tiež hodnotiť ako „výsledok etymologického uvažovania“. Vyslovujeme iba [slox, sloha, smer, smerovka, nesmierni]. Dvojice *nesmierny* — *nezmierny*, *sloh* — *zloh* (vo výslovnosti [nesmíerni] — [nezmíerni, slox] — [zlox]) tiež nie sú výnimkami: rozlične ich píšeme i vyslovujeme, ale majú aj rozličný význam. Nie sú to homonymá (rovnozvučné slová s rozličným významom).

Z hľadiska dnešného jazykového stavu sú však výnimkou slová *smena* — *zmena*. Aj po poslednej pravopisnej úprave v 10. vydaní Pravidiel slovenského pravopisu, keď sa pravopis slov *zbör*, *zborník*, *zväz*, *zjazd* upravil podľa výslovnosti (predtým sa písalo *sbor*, *sborík* atď.), ponechala sa pravopisná výnimka v slove *smena*. Podľa dnes platnej pravopisnej kodifikácie píšeme *zmena* (programu), ale

smena (pracovná), časopis *Smena* (porov. Pravidlá, 1971, s. 14). O tom, že tu skutočne ide o pravopisnú (nie výslovnostnú, ortoepickú) výnimku, svedčia aj údaje v niektorých príručkách. V Slovenskej gramatike (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 37) sa doslovne píše: „Odchylene od výslovnosti sa píše: ... *smena* (pracovná), ale vyslovuje sa *zmena* tak ako *zmena* (počasia, *zmeniť*, *zmenáreň*, *zmenka*, *zmenkový* [zákon]). V Slovníku slovenského jazyka sa uvádzaj dvojaká výslovnosť: *zmena* i *smena* (IV., 1964, s. 125). V Príručke slovenského pravopisu pre školy (Oravec — Laca, 1973, s. 46) sa tiež žiada iba výslovnosť *zmena*: „Rozlišujeme (v písme) iba slová *zmena* (napr. *zmena programu*) a *smena (pracovná smena)*“, hoci zasa v protirečení s touto formuláciou v slovníkovej časti tejto príručky (zaisten podľa Slovníka slovenského jazyka) pripúšťa sa výslovnosť *zmena* i *smena* (ibid., s. 474). V Pravidlach slovenského pravopisu sa hovorí iba o pravopise slov *smena*, *zmena*, nehovorí sa nič o ich výslovnosti.

O výslovnosti a pravopise slov *smena* — *zmena* je v našej literatúre viacej poznámok. Napríklad Š. Peciar žiadal revíziu kodifikácie už r. 1965. Napísal: „... bude treba kodifikovať výslovnosť *smena* podľa dnešného spôsobu písania, alebo kodifikovať výslovnosť i písanie *zmena*“. Vychádzal pritom z pozorovania, že „vo výslovnosti tohto slova je kolisanie“ (Slovenská reč, 1965, s. 30).

Kolisanie vo výslovnosti jestvuje aj dnes. Jestvuje už preto (alebo práve preto), že sa tu prejavuje vplyv pravopisu na výslovnosť. Výslovnostná tendencia je však celkom priamočiara. Odráža sa napríklad aj v citovanej formulácii Slovenskej gramatiky: ako sa hovorí iba [*zmeňiť*, *zmenáreň*, *zmejka*, *zmejkovi*], tak sa hovorí aj [*zmena*] (pracovná). Medzi slovom *zmena* (podľa dnešného pravopisu *smena*) a slovesom *meniť* i odvodeným podstatným menom *zmena* (programu) jestvuje živá a uvedomovaná súvislosť. Z nej, t. j. aj z morfematickej skladby slova [*zmena*] (pracovná), a zo zákonitosti znelostnej asimilácie v spisovnej slovenčine vyplýva výslovnosť [*zmena*]. Je pravda, že po pravopisnej zmene (úprave) by vznikla aj v grafike homonymia, ale „homonymia spravidla nebýva na prekážku zrozumiteľnosti. Preto ju nemožno poklať za dostačujúci argument pre porušenie základného pravopisného principu“ (Peciar, op. cit., s. 30). Túto tézu možno priať aj dnes ako základ a východisko na riešenie otázky výslovnosti a pravopisu slova [*zmena*]. Usudzujeme, že je zbytočné brániť sa homonymií dvoch slov, ktoré aj tak (napriek pravopisu) dobre fungujú v hovorovej reči. Ani tradícia a rozšírenosť denníka *Smena* by nemala byť argumentom umožňujúcim naďalej a natrvalo brániť pravopisnej úprave, ktorou by sa odstránila celkom osihotená pravopisná výnimka z pravidla o výslovnosti a pravopise predpony *z-*, *s-* (fonologicky *z-*) v spisovnej slovenčine.

S ohľadom na výslovnostnú normu musíme formulovať celkom jednoznačný ortoepický záver: V spisovnej slovenčine pripúšťame iba výslovnosť [zmena] (*zmena programu, pracovná zmena, časopis zmena*). Aj v odvodených slovách je v spisovnej výslovnosti iba tvar *zmena*: [zme>nost, zmenmajster, zmejkoví] atď.

*Kabinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

- ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy, SPN 1973, 598 s.
- PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, SPN 1968, 124 s.
- PAULINY, E.: Protiklad znelosť — neznelosť v stavbe slova a tvaru v slovenčine. Slovenská reč, 40, 1975, s. 257—265.
- PAULINY, E.: Členenie slov na slabiky v slovenčine. Slovenská reč, 40, 1975, s. 321—332.
- PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, SPN 1968, 283 s.
- PECIAR, Š.: Príspevok do diskusie o pravopise. Slovenská reč, 30, 1965, s. 22—32.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, 422 s.
- Slovník slovenského jazyka, IV. zv. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, 759 s.

ROZLIČNOSTI

O slovách súdruh a tovariš

Viackrát sa nás spoluobčania telefonicky alebo v listoch spýtovali na pôvod, význam a vzťah slov *súdruh* a *tovariš*. Predpokladáme, že uvedené otázky budú zaujímať aj čitateľov Kultúry slova.

Slovo *tovariš* sa v slovanských jazykoch vyvinulo zo slova *tovar*, ktoré pochádza z tureckého slova *tavar*. Vo Vasmerorom Etymologickom slovníku ruského jazyka IV (1973, s. 68) sa uvádzá, že v turečtine sa slovom *tavar* pôvodne označoval majetok, dobytok, tovar. Šlo

o pomenovanie, ktorým sa označovali veci nadobudnuté výrobným procesom a obchodovaním. Od slova *tovar* sa utvorilo slovo *tovariš*, t. j. pomenovanie osoby, ktorá sa (spolu s inými) zúčastňovala na ziskovaní majetku výrobou alebo obchodovaním, „druh“.

Slovo *tovariš* bolo známe v starej slovenčine aj v starej češtine. Tento význam umožnil vznik prechýlenej formy *tovariška* s významom „spoločníčka, družka“, ktorý v cehovej terminológii neboli možný. Na ilustráciu uvádzame zopár dokladov: *na onodskeho czisara y z/geo towarissmy strawilo sa f 2 d 24 Štítnik 1658* (Kniha výdavkov mestečka Štítnik v Okresnom archíve Brzotín so sídlom v Rožňave); *Striga sy? Chodila sy s towarisskami stricžiti?* 1695—1716 (Mestský archív Krupina, Súdy nad strigami); (*Jánošík*) *zbognyczkim wudczem stawsse se a towarissow swych, rowne zbognykou, k sobe prytowarissywssse, w okolnych slawnich stolyczach... ludy oberat neostychal se* 1713 (Liptov — ŠA Bytča, Lipt. župa, Kongregačný protokol); (*Prisahám*), že nikdy svojich tovarišov nezjavím, neoklamem. (Rázus); *Už boli všetci siedmi dobrí tovariši spolu.* (Dobšinský)

V stredovekom cehovom poriadku sa slovom *tovariš* pomenúval vyučený samostatný remeselník, pomocník majstra. Tento význam máme dobre doložený nielen zo starších písomných pamiatok slovenskej proveniencie, ale aj zo súčasného hovorového úzu. Uvádzame niekoľko dokladov zo staršieho i novšieho obdobia:

Gestli/bi/se nekteri mister dopustil ginemu towarissa odwabity a odwesty, ma wedle uznany pocitiweho cecha pokutowaní bity 1644 Modra (EK Budapešť, Cechové listiny 7.106, sign. XLVI.11); *zaden pocziwy mister nema czeladku, towarisse neb uczyňa od druheho mystra odlucžovaty a odwaczaty* 1701 Brezno (EK Budapešť, Cechové listiny 7.106, sign. LIX.22); *Ked' ma za tovariša prepustili, šiel som na vandrovku.* (Kukučín); *Ustavičné pobehávanie učňov, tovarišov, všedné rozhovory — to mi už pôsobí na nervy.* (Stodola); ... *tovariš s kočíšom, slúžkou a učňom vyniesli z izby veľký, zelený kufor...* (Tajovský).

Pôvodný význam „priateľ, spoločník“ poznala pri slove *tovariš* staroslovenčina i stará ruština. Prostredníctvom tohto významu súvisí slovo *tovariš* so slovom *súdruh*.

Slovo *súdruh* vo význame „priateľ, spoločník“, ako aj od neho ododené slová *súdružka, súdružský* sa u nás používajú od polovice 19. storočia. Napríklad v populárnej knižke *Včelár na Slovensku* z roku 1871 sa používa slovo *súdružka* vo význame „priateľka, spoločníčka“ i na označenie včielky. Podobne i v časopise *Orol* z roku 1870 pri opise smrti spisovateľa Eudovíta Kubányho použil autor A. T. Sytniansky výraz *súdruh*.

Vplyvom francúzskej revolúcii a pokrokových tradícií francúzskeho

Ľudu nadobudlo slovo *súdruh* a jeho ekvivalenty v európskych jazykoch úlohu oslovenia člena robotníckej strany a najmä po Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii stalo sa v slovenčine oslovením člena komunistickej strany. V Sovietskom zväze sa ustálil podobný význam v ruskom slove *tovariš*.

Slová *súdruh* a *tovariš* nie sú v slovnej zásobe slovenčiny osamotené. Slovo *tovariš* súvisí so slovami *tovar*, *tovarich* (1. nádennícka práca, 2. denná mzda za túto prácu), *tovarištvo* (1. stav remeselnického tovariša, 2. učená spoločnosť, 3. priateľstvo). Slovo *súdruh* sa významovo priraduje k slovám *druh*, *družina*, *družba*, *družstvo*, ktoré obsahujú spoločný významový prvok „družiť sa, spolčovať sa“.

Slová *tovariš* a *súdruh* sa v slovenčine vyvíjali v istom vzájomnom vzťahu. Slovo *tovariš* ako staršie sa už po 18. storočí významovo nevyvíja. Naproti tomu slovo *súdruh* ako novšie popri význame „priateľ, spoločník“ nadobúda ďalšie významy. Stalo sa nielen oslovením člena komunistickej strany, ale dnes aj občianskym oslovením v socialistickom zriadení.

R. Kuchar

Názov polokošeľa v slovenčine

Pred pár rokmi sa začal používať názov *polokošeľa* ako pomenovanie textilného výrobku podobného košeli tvarom. Výrobok však nie je zhrozený z tradičných košeľových materiálov (puplin, batist, zafír, flanel), ani z plastických materiálov (dederon, nylon, silon, perlon), ale z tenšej pleteniny, vyrobenej zo syntetických vláken.

O slove *polokošile* v češtine písal A. Rubín (Naše řeč, 57, 1974, s. 106—107). Je toho názoru, že toto slovo sa do češtiny dostalo z nemčiny, kde sa názov *Polohemd* používa paralelne so slovom *Strickhemd*, príčom prvá časť *Polo-* súvisí s anglickým slovom *polo*, ktoré označuje hru s loptou na koni (u nás podobný názov hry s loptou vo vode — *vodné pólo*). A. Rubín uvádzajú aj výklad anglického slovného spojenia *polo shirt* z anglického výkladového slovníka; označuje sa ním druh vrchného pánskeho odevu, a to priliehavá pulórová košeľa z bavlnenej pleteniny s krátkymi alebo dlhými rukávmi a s uzavretým golierom alebo s golierom na vyloženie.

Čo sa označuje v slovenčine slovom *polokošeľa*, môžeme sa dozvedieť z informačných katalógov obchodného domu Prior (Jeseň — zima 1974/75 a Jar/leto 1975). V obidvoch katalógoch sa názvom *polokošeľa* označujú vzory odevov s krátkymi aj dlhými rukávmi, s golierom i bez neho, s čiastočným aj celým zapínaním, s manžetou z úpletu i stvrdenou ako na košeli. Pritom napríklad v katalógu Jeseň — zima 1974/75

sú rovnaké druhy označené raz názvom *polokošeľa*, raz názvom *pulóver* (s. 47, 48 *chlapčenské a detské pôlokošeľa a pulóvre*). V katalógu Jar/leto 1975 sú všetky polokošeľe charakterizované druhom materiálu (polyamid, polyester, slotera, krep-polyamid). Ako novinka sa tu uvádza dámska polokošeľa s úplným košeľovým strihom.

Z rozhovoru s kvalitárkami a predavačkami troch bratislavských obchodných domov (Prior, Dunaj a Kamzík) sme zistili, že výrobok pomenovaný názvom *polokošeľa* pokladajú za niečo podobné košeľu, majúce znaky košeľa, teda niečo vyzerajúce spolovice ako košeľa, spolovice ako pulóver. Za znak odlišujúci polokošeľu od košeľa alebo pulóvra nepokladajú strih, ale materiál, z ktorého je polokošeľa ušitá. Má to byť pletenie zo syntetického vlákna. Všetky pracovníčky v oddeleniach s kusovým mužským textilom sa zhodli v tom, že v prvej časti slova *polokošeľa* je morfémá *polo-* príbuzná s príslovkou *napoly*, *spolovice*. K takému chápaniu zaiste zvádzia homonymita slovenskej morfémá *polo-* s anglickým slovom *polo*. Pripojenie slova *polo* k slovu *košeľa* prispelo k tomu, že sa jej pripísal význam „*napoly*, *spolovice*“. Slovo *polokošeľa* sa tak zaradilo medzi nové slová s prvou časťou *polo-*, ako *polokov*, *polovlna*, *polopriadza*, *poloplátno*, *polotovar*, *poltedina*; pravdaže, význam morfémá *polo-* je trocha iný ako v týchto slovách, a to „majúci približnú alebo podobnú vlastnosť ako základné pomenovanie“.

Názov *polokošeľa* sa k nám nepochybne dostal z českého textilného názvoslovia a ta prešiel z angličtiny cez nemecký filter. Prvá zložka slova *polokošeľa* sa však v slovenčine hneď od začiatku začala spájať s morfémou *polo-*, existujúcou už dávno v slovenských slovách. A tak slovo *polokošeľa* prešlo aj svojou štruktúrou k týmto slovám.

Či sa slovo *polokošeľa* natrvalo udomáčni v slovenčine, alebo bude len prechodným pomenovaním istého druhu výrobku, to ukáže budúcnosť (porov. zanikajúci názov *skampolo* na označenie športového trička). Na adresu tvorcov textilného názvoslovia by sme však chceli povedať, že názov *polokošeľa* by sa mal pravopisne upraviť (mala by to byť *pólokošeľa*) a pri jeho opise by sa malo prihliadať aj na vzor, nielen na materiál výrobku. Neobstojí napríklad tvrdenie, že *pólokošeľa* sú vždy zo syntetických pletenín; v poslednom katalógu je totiž aj *bavlnená pólokošeľa* (vzor č. 50, s. 57). Keby sa aj ďalej ostalo pri tom, že sa morfémá *polo-* bude sémanticky spájať s príslovkou *napoly*, mali by sa názvom *polokošeľa* pomenúvať také výrobky, ktoré majú typický znak košeľa, t. j. golier. Napokon väčšina terajších výrobkov označovaných ako *polokošeľa* naozaj má golier.

M. O. Malíková

SPRÁVY A POSUDKY

Širší základ jazykovej kultúry

{J. Ružička, *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1975, 65 strán.}

V oblasti jazykovej kultúry sme vďaka vzrastajúcej úrovni vzdelávania nášho obyvateľstva dospeli už do takého štátia, že nevystačíme so základnými poučkami o správnosti alebo nesprávnosti jednotlivých konkrétnych slov a väzieb. Pre dobrú starostlivosť o spisovný jazyk je nevyhnutným predpokladom hlbšie poznat stavbu nášho jazyka.

Práca J. Ružičku si práve kladie za cieľ prispieť k tomuto prehĺbenému poznaniu spisovnej slovenčiny a poskytnúť tak našej verejnosti — nielen študentom, ako by vyplývalo z faktu, že vyšla v Knižnici stredoškolskej mládeže — obraz súčasného stavu nášho jazyka.

Aj z tohto hľadiska sa knižka J. Ružičku člení na dve časti. V prvej sa po vymedzení súčasného obdobia spisovnej slovenčiny v hraniciach od r. 1948 vysvetlujú a dokladajú príkladmi hlavné znaky dnešnej spisovnej slovenčiny. K týmto znakom patrí predovšetkým demokratizácia a diferenciácia. Demokratizácia súvisí najmä s netušeným rozširovaním poľa pôsobnosti spisovnej slovenčiny a na druhej strane s ustavičným rastom používateľov spisovného jazyka v každodennej živote. Diferenciácia sa prejavuje najmä rozvíjaním odborného a publicistického štýlu, vytváraním administratívneho štýlu a rozvíjaním umeleckého štýlu.

Vedecký postoj k jazykovej kultúre musí nevyhnutne brať do úvahy aj spoločenskú situáciu, v ktorej spisovný jazyk žije. V dnešnej spoločnosti, v období širokých možností komunikácie, sa nemôže nijaký jazyk vyviesť izolované od iných jazykov. J. Ružička túto okolnosť oprávnenie pokladá za veľmi dôležitú, preto venuje osobitné kapitolky výkladom o vzťahu slovenčiny k iným jazykom, najmä k češtine. Je prirodzené, že zdôrazňuje rovnoprávlosť slovenčiny a češtiny, rovnaké možnosti používania obidvoch našich jazykov vo verejnem styku.

K hlbšiemu poznaniu jazyka patrí aj znalosť súčasného stavu, ale najmä zmien, ktoré prebiehajú v dnešnej spisovnej slovenčine. Svoje poznámky o týchto problémoch rozdeľuje autor do štyroch kapitol podľa jednotlivých rovin jazyka: pomerne stručne vysvetluje zvukovú stavbu spisovnej slovenčiny, jej tvarovú i syntaktickú stránku. Najväčšiu pozornosť venuje rozvoju slovnej zásoby. Táto kapitolka je pre priemerného čitateľa azda najkonkrétnejšia, lebo sa v nej nepredpokladajú nijaké špeciálne jazykovedné vedomosti. Závery, ktoré J. Ružička rozvádzza na konci tejto kapitoly, majú širšiu platnosť: nevzťahujú sa len na slovnú zásobu, ale na celú spisovnú slovenčinu. K takýmto záverom patrí napr. konštatovanie, že v súčasnom období sa neuplatňuje obranársky purizmus, ale skôr naopak, poskytuje sa široký

priestor preberanju potrebných výrazových prostriedkov z iných jazykov. Vo vzťahu k češtine sa v tejto súvislosti správne zdôrazňuje spoločné budovanie terminológie.

Nemožno nesúhlasit s celkovým záverom J. Ružičku, že slovenčina sa vyvíja podľa vlastných zákonitostí a začleňuje sa medzi vyspelé kultúrne jazyky ako rovnocenný partner. Treba len dodať, že tento záver je spoľahlivým vodidlom aj pri zvyšovaní jazykovej kultúry a pri kultivovaní spisovnej slovenčiny.

J. Horecký

Čeština za školou

Okrem jazykových poradní majú v českej jazykovede už tradíciu aj väčšie práce, ktoré populárne hovoria o jazykových otázkach. Medzi také patrí aj knižka *Čeština za školou* (Praha, Orbis 1974, 486 s.), ktorá vznikla z úspešného rozhlasového seriálu polhodinových relácií o všetkých oblastiach českého jazyka. Je to teda knižka, v ktorej nie sú iba stručné ponaučenia s vyhraneným normatívnym záverom. Jednotlivé kapitoly sa nedotýkajú jednotlivosti; budujú sice svoj výklad na nich, ale ich zároveň vidia vo všeobecnejších súvislostiach, a tak je každá úvaha, každý výklad zaujímavým a zároveň poučným obrazom o celej istej rovine jazyka.

Celý autorský kolektív veľmi dbá o pútavosť výkladov v celej knihe. Autori vedia už v názvoch niektorých kapitol vzbudíť záujem čitateľa o tému (*Liší se profese jazykem? Pomér lidí k jazykovému vyjadrování aneb pověry o češtině, Čeština v cizině, Cizinec mluví česky, Od lexikální normy ke hře se slovy, Kolik tvarů má české sloveso?* a pod.). No nielen to robí túto knihu zaujímavým čítaním o češtine. Autori využívajú priamo v texte rozličné ďalšie prostriedky na udržanie záujmu čitateľa o text. Napr. pri charakteristike jednotlivých nárečí češtiny autori využijú istú povrávkú alebo i prezývku, ktorou sa v reči susedných oblastí ironizuje nejaký typický nárečový prvok istého nárečia. Podobných zaujímavostí je pomerne veľa najmä v kapitolách o nárečiach, ale napr. i v kapitolách o historii spisovnej češtiny. Pravda, z týchto poznámok nemá vzniknúť dojem, že si tu autori „robia žarty“ z vážnych konštatovaní českej jazykovedy. Nie. V texte sú veľmi mnohé závažné zistenia o češtine, mnohé presné vedecké poznatky a spomenuté vtipnejšie odbočenia alebo vysvetlivky slúžia len ako pomôcka na väčšiu názornosť výkladu (niektoré z nich sú dobrou mnemotechnickou pomôckou na zapamätanie si istých konkrétnych poznatkov).

Podobnú funkciu — upútať čitateľa — má i nezvyčajný výber faktov v jednotlivých kapitolách. O ohýbaní slovesa možno napísat celé state, ale autori v spomenutej kapitole *Kolik tvarů má české sloveso?* iba vymenúvajú tvarové možnosti českého slovesa a tak pre bežného čitateľa vyplynie priam neuveriteľný fakt, že české sloveso môže mať potenciálne až 413 tvarov. Pravda, takéto údaje nielenže pôsobia ako čosi senzačné, ale zároveň upozorňujú čitateľa na tvarové bohatstvo českého slovesa. Ak sa pritom pripomienú aj isté funkčné ohraničenia i prednosti niektorých tvarov, stáva sa táto kapitola dobrým poučením o používaní slovesných tvarov. A podobne sa postupuje pri väčšine faktov o spracúvaných problémoch z jednotlivých kapitol.

Kniha udivuje aj všeobecnosťou pohľadu na češtinu. Hovorí sa v nej o vzťahu češtiny a slovenčiny i k iným slovanským jazykom aj o češtine v zahraničí. Sú tu kapitoly z dejín spisovného jazyka i kapitoly o nárečiach. Veľa miesta sa venuje všetkým rovinám jazykovej stavby spisovnej češtine i jej štýlistike. Veľkú pozornosť venovali autori nielen písanej, ale i hovorenej podobe spisovného jazyka. Sú tu dokonca i poučenia z onomastiky. Kniha teda zaujme čitateľa aj svojím panoramatickým nazeraním na čeština. Sú v nej i výklady o takých bohemistických otázkach, ktoré sa v škole bežne nepreberajú, a pri otázkach preberaných v škole zasa také údaje, ktoré sa v školskom vyučovaní uvádzajú pri nich len výnimcočne. Aj z tohto hľadiska ide teda o prácu dosť výnimočnú.

Po úvodnej kapitole, v ktorej sa odôvodňuje potreba ustavičnej starostlivosti o jazykovú kultúru (dominuje tu Čapkova myšlienka „Reč je duše a vedomí národa“), sú kapitoly o mieste češtiny medzi slovanskými jazykmi a o jej vzťahu k slovenčine. V druhnej z nich chcú autori prekonat niektoré zjednodušené predstavy, „povery“ o slovenčine, ktoré miestami ešte prežívajú u používateľov českého jazyka. Stavajú sa najmä proti mechanickému hodnoteniu javov zo slovenčiny. Preto stručne charakterizujú gramatické, zvukové i lexikálne znaky slovenčiny, ktorými sa aj pri všetkej príbužnosti odlišuje od češtiny. Veľmi vhodne upozorňujú na isté fažkosti, ktoré vznikajú pri prekladani z jedného jazyka do druhého. Vidia isté vyrovnanie obidvoch jazykov v gramatickej stavbe (prehľbjujúca sa štýlová diferenciácia slovenskej syntaxe oproti niektorým zjednodušeniam, spravidelňovaniu českej skladby, ktorá bcela v minulosti veľmi zložitá). Túto kapitolu vyzdvihujeme v našich súvislostiach jednak z praktických dôvodov (poúča českých čitateľov o jazykových osobitostiach slovenčiny), jednak pre jasne formulovaný postoj k vzájomnému vzťahu češtiny a slovenčiny, prekonávajúci viaceré staršie nedorozumenia.

Druhú tematickú vrstvu tvoria kapitoly o formách, útvarech češtine. Ako najdôležitejší útvar sa vyzdvihuje spisovná čeština, potom sa charakterizujú české a moravské nárečia a napokon sa hovorí o „češtině každodenní“ (65 n.). Do tohto pomenovania zahrnuli autori tzv. obecnú češtinu i hovorovú podobu spisovnej češtine. Tento tematický okruh uzavierajú kapitoly o jazykovom vyjadrovaní jednotlivých profesii a o jazyku mládeže, teda vlastne kapitoly o slangu. Postoj autorov k nemu vychádza z funkčného chápania, je realistický a vyjadrovanie mládeže sa tu označuje ako „v pravém slova smyslu ako čeština za školou“ (93). Voľne tieto kapitoly dopĺňa kapitola s názvom *Co je styl?* Po kapitole *Jazyk v poezii*, ktorá je špecifikáciou všeobecnej témy o štýle, nasleduje 5 kapitol o historickom vývite češtine od najstarších čias až po začiatok nášho storočia.

Časť o systémových vlastnostiach súčasnej spisovnej češtine sa začína kapitolou *O jazykové soustave češtiny a jejich vlastnostech* (161 n.). Hneď po nej nasleduje kapitola *O jazykové správnosti aneb není chyba ako chyba* (168 n.). Pristavíme sa pri niektorých myšlienkach z nej. Kapitola sa začína konštatovaním, že vo verejnosti sú jednoznačnejšie a presnejšie názory na to, čo je chyba, ako na to, čo je správne. Po vysvetlení pojmov úzus, norma a kodifikácia autori konštatujú, že normy jednotlivých jazykových rovín nemajú rovnaký charakter. Oproti striktnosti napr. pravopisnej normy sa zdô-

razňuje celkom iný ráz štýlovej normy. Autori pritom upozorňujú, že nie každá odchýlka od normy je chybou. Chybou je „taková odchýlka, ktorou pocitujeme ako nevhodné a neospravedlnené nedodrženie, porušení normy“ (173). Ako najzávažnejšiu hodnotia chybu proti zmyslu komunikácie. Ďalšie tri kapitoly sú o výslovnosti a po nich dve kapitoly o pravopise. Pri výslovnosti sa uvádzajú jej tri druhy (základná, bežná a patetická). O povahе českého pravopisu píšu: „Český pravopis ve své podstatě dobrě vyhovuje zaznamenávací i vybavovací funkci, je ovšem v některých složkách dosti obtížný.“ (231) Autori sú proti nejakým radikálnym pravopisným reformám, sú však za isté cielovedomé spresnenia a zdokonalenia.

Veľa miesta venovali autori problematike slova, pomenovania alebo vôbec otázkam súvisiacim s pomenovaním. Tesnejšie či volnejšie súvisí s touto oblastou 13 kapitol práce. Autori tu totiž sledujú pomenovania z najrozličnejších stránok. Z množstva problémov, ktorých sa v týchto kapitolách dotýkajú, uvedieme len niektoré všeobecnejšie, súvisiace aj s jazykovou kultúrou.

Už v súvislosti s novším vývinom češtiny, ale aj v súvislosti s problematikou cudzích slov dotýkajú sa autori purizmu. Aby sa ukázalo, ako formujú svoj postoj k nemu, uvedieme dve konštatovania: „Cílem puristů bylo tedy pečovat o čistotu jazyka, o to, aby nebyl kažen, rozkládán. Potíž byla a je dodnes v tom, že purismus se snadno zvrhá v prosazování úplně libovolných, nijak neodůvodněných osobních názorů na jazyk.“ (152) A druhé: „...purismus bývá spojen s politickou situací, která vede k ohrožení samého jazyka...; doba, kdy spisovný jazyk plně žije ve svých funkcích, kdy národní společenství je jazykově sebejisté, nevyvolává pocit, že je potřeba jazyk bránit proti cizím vlivům.“ (276) Druhou myšlienkovou, ktorá sa tiež bezprostredne dotýka jazykovej kultúry, je postoj autorov k opravovaniu jazyka a najmä slovnej zásoby. Autori si kladú takúto otázku: „Co si počít s těmi slovy, které už existují, kterých se užívá, která však byla kdysi nebo i nedávno vytvořena proti zásadám správního tvoření slov?“ (303) Autori odpovedajú na túto závažnú otázku súhlasne s Trávníčkom, ktorý hovorieval: „Je chybné, ale vžilo se.“ Celkovo treba súhlasiť so záverom kapitoly, že je vždy „lépe zabrániť tomu, aby nic špatného nevzniklo, nežli odstraňovať „zmetky.“ (303) Je to inými slovami vyjadrená myšlenka, ktorú už dávnejšie hlása J. Ružička, že totiž jazyková prevencia je vždy úspešnejšia ako terapia.

A ešte postoj k tzv. vtipnosti češtiny, ku ktorej sa dostali autori v kapitole *Od lexikální normy ke hře se slovy* (280 n.). V závere tejto kapitoly, keď už ukázali naozaj pestré možnosti slovnej hry v češtine, nepriamo polemizujú — podobne ako kedysi E. Pauliny — s mienkou F. Jílka z jeho knihy Čeština je jazyk vtipný: „Je čeština ve srovnání s jinými jazyky jazyk vtipný, nebo dokonce vtipnejší? Domníváme se, že nejsou vtipné a nevtipné jazyky. Jsou vtipní a nevtipní lidé, kteří těch jazyků užívají, kteří jimi mluví. A podle toho jak jsou vtipní a do jaké míry svůj jazyk ovládají, mohou užívat slovních hříček a mohou i nové vytvářet.“ (287)

Mnohé pozoruhodné myšlenky obsahuje i desať kapitol o gramatike. Morfológia je zastúpená iba troma kapitolami, viac miesta sa tu venuje vete a jej štýlistike. Pre jazykovú kultúru sú veľmi cenné najmä kapitoly *O pořádku a nepořádku slov v české větě* (385 n.), *Jasnost a nejasnost věty a souvěti* (403 n.) a *O stavbě věty v odborném vyjadřování* (410 n.).

V práciach tohto druhu už tradične býva stať, v ktorej sa vyvračajú chybné a skreslené názory na jazyk a špeciálne na materinský jazyk. Aj v recenzovanej práci je kapitola s názvom *Pomér lidí k jazykovému vyjadrováni aneb pověry o jazyce* (435 n.), v ktorej sa autori pristavujú pri deviatich najrozšírenejších chybných predstavách o jazyku a jazykovede. Najskôr autori vysvetľujú, v čom je chybná téza, že jazyk stále upadá a všetko nové v ňom je chybné alebo aspoň podozrivé (prvé dve povery), potom sa venujú otázke tzv. čistoty jazyka. Ich postoj vyznieva takto: „Současná jazykověda s pojmem „čistoty“ už nepracuje a ponecháva ho neodbornému, subjektívne zabarvenému posuzování jazyka.“ (438) V ďalšom výklade odmietajú myšlienku, že ak sa dá v jazyku povedať dačo dvoma spôsobmi, jeden z nich je chybný (6. povera). Na konci ukazujú, v čom je nedostatok predstavy, že „jazyk lze libovolně měnit, že v jazyce lze snadno nařizovat, dekretovat“. (443) Úlohu jazykovedy vidia v čo najlepšom opise a výklade stavby jazyka. „Postupuje-li jazykověda jinak..., nemá její praktické úsilí výsledek a péče o jazykovou kulturu se postupně mění v hřbitov odvolaných zákazů.“ (444)

Čeština za školou je dobrá kniha o jazyku a jazykovej kultúre. Zaiste vykoná veľa užitočnej práce medzi používateľmi spisovnej češtiny. Svojou metodickou stránkou i aktuálnym formulovaním postojov k niektorým problematickým jazykovým otázkam môže byť osozenou príručkou i pre slovenského čitateľa.

J. Mláček

SPYTOVALI STE SA

Slová os a osa. — Tieto slová sa niekedy zamieňajú. Všimli sme si, že na obálke s tlačeným textom, na ktorú oční lekári predpisujú okuliare, je okrem iného aj rubrika so slovom *osa*. Nad týmto textom sme sa pozastavili. Slovom *osa* sa totiž v slovečinne označuje istý druh hmyzu podobný včele, slovom *os* sa pomenúva myšlená čiara idúca stredom niečoho. Z uvedených významových rozdielov je jasné, že v teste určenom na predpis okuliarov má byť správne slovo *os*. Prečo mohla vzniknúť takáto nepríjemná zámena slov?

Slová *os* a *osa* sú formálne veľmi blízke, ale významom sú celkom odlišné. Sú to tzv. paronymá. Uvedené slová patria k tomu druhu paroným, ktoré sú rovnakého rodu, ale odlišujú sa zakončením a spôsobom skloňovania. Častejšie sú paronymá odlišujúce sa nielen zakončením a skloňovaním, ale aj rodom; napr. jedno je mužského rodu, druhé ženského rodu: *pohan* — *pohána*, *mier* — *miera*, *rad* — *rada*, *hrad* — *hrada*, *les* — *lesa*, *mor* — *mora*, *gáz* — *gáza*, alebo jedno je mužského, druhé stredného rodu, napr. *sen* — *seno*, *let* — *leto*, *diel* — *dielo*, prípadne sú ženského a stredného rodu, napr. *sila* — *silo*, *cesta* — *cesto*, *mena* — *meno*. Pri takýchto dvojiciach podobná zámena nemôže nastať, no pri slovách *os* a *osa* zámenu podporila okrem formálnej blízkosti aj zhoda v rode. Podobný prípad sme si všimli aj pri dvojici *rola* — *rola* (porov. KS, 9, 1975, s. 284).

Príčinou zámeny týchto dvoch paroným mohla byť aj česká predloha tlačiva. V češtine má totiž slovo *osa* význam „os“ (osa sa tu volá *vosa*).

Text na, ktorom sme uvedené chybne použitie slova *osa* namiesto správneho *os* našli, patrí k verejným tlačeným materiálom, ktoré sa denne dostávajú do rúk mnohých pacientov. Podobné chyby nie sú v zdravotníckych textoch ojedinelé. Na obaloch pre pacientov zubných abulancií (tlačivo so značkou ŠEV 14 530 3)) sme si všimli text, v ktorom je viacej chýb. Napr. *značky na vyplňovanie schémat chrupu; rtg snímek* (správne *na vyplňanie schém; rtg. snímka*). Text zrejme zostavil človek, ktorý pozná len starú gramatiku. Ministerstvo zdravotníctva SSR by malo venovať pozornosť aj jazykovej stránke tlačených materiálov, ktoré vydáva a ktoré každodenne používajú lekári, pacienti, resp. optici, lekárnički a ī.

K. Palkovič

Čo je ažurita? — V rozhlasových reportážach o plnení päťročného plánu v jednotlivých podnikoch počuť vyjadrenia *sme v ažurite s plánom; do určeného termínu budeme v ažurite*. Vynára sa otázka, či je toto vyjadrenie správne a aký je jeho význam.

Výraz *ažurita* je správny a patrí do oblasti administratívneho štýlu. Pochádza z francúzstiny a nadväzuje na výraz *à jour* (vyslovuje sa a správne sa môže písat aj *ažúr*). Slovo *jour* znamená vo francúzštine „deň“ a spojenie *à jour* (*ažúr*) sa hodnotí ako príslovka. Slovník slovenského jazyka I, s. 15 vysvetluje spojenie *à jour* (*ažúr*) ako „*byť s niečím hotový, mať v poriadku, mať v zhode s dátumom*“, napr. *mať výkaz à jour* (*ažúr*).

Podstatné meno *ažurita* vyjadruje stav, v ktorom je všetko *à jour* (SSJ I, s. 59), t. j. hotové načas, na určený termín, čiže keď je všetko podľa plánu, v poriadku. Ako sme už spomenuli, slovo *ažurita* sa najčastejšie vyskytuje v administratívnom štýle, najmä vo výkazníctve, v účtovníctve.

Niekolko príkladov na použitie slova *ažurita* sme zaznamenali aj v dennej tlači. Podľa nášho zistenia spojenie *byť v ažurite* preniklo do publicistického štýlu nedávno. V lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave sú na spojenie *byť v ažurite* len tri doklady. Prvý záznam je z roku 1964: „*Hamovali: sklo, voda, absencia a obchod. Teraz sú už v ažurite*“ (Večerník, 31. 4. 1964).

V ďalšom doklade je význam posunutý. Spojenie *byť v ažurite s niečím* označuje tu „*byť vyrovnaný s niečím*“. Spojenie *byť v ažurite s časom* je vlastne pleonazmus (zdôraznenie časového významu slova *ažurita* slovenským slovom *čas*): *Nás inteligent chce byť informovaný, má to dokonca aj predpísané, chce byť v ažurite s časom a jeho nárokmi.* (KŽ, 1966, s. 52)

Napokon v. treťom doklade sa slovo *ažurita* používa opäť v posunutom význame a len minimálne nadväzuje na svoj základný význam: *S nenápadným dôrazom poznámenáva v spoločnosti: „Keď som videl naposlasy Muža z La Manchy, nazdávam sa, že sedemnásť raz...“ a hrdi sa spokojnosťou nad svojou kultúrnou ažuritou.* (KŽ, 1966, č. 52)

V ostatnom čase spojenie *byť v ažurite* preniká aj do hovorového štýlu. Zaznamenali sme takéto príklady: *Už som v ažurite, môžem ísť domov. To znamená som hotový s prácou, dokončil som prácu, preto môžem ísť domov.*

Alebo *Byt* mám už v ažurite, t. j. v poriadku, preto môžem ísi domov. Alebo *Byt* mám už v ažurite, t. j. v poriadku (napr. uprataný, vymaľovaný).

Z uvedeného vidieť, že spojenie *byť* v ažurite, ktoré pôvodne bolo najfrekventovanejšie v administratívnom štýle, začína sa uplatňovať, hoci zriedka vejšie, aj v publicistickom a hovorovom štýle.

Spojenie *byť* v ažurite je správne, ale pripomíname, že slovenčina má viacero primeraných ekvivalentov vyjadrenia *sme* v ažurite s plánom, napr.: *Už sme plán splnili; plán sme splnili načas, v práci postupujeme podľa plánu.*

E. Krošláková

Sekule — zo Sekúl, či zo Sekulí? — Z redakcie Čs. rozhlasu v Bratislave: „Pri miestnom názve *Sekule* sa v 6. žväzku Slovníka slovenského jazyka uvádzajú tvar 2. pádu *zo Sekúl*, kým v miestnom úze sa používa iba tvar *zo Sekúl*. Ktorý z uvedených tvarov treba v spisovnej slovenčine poklať za náležitý?“

Miestny názov *Sekule* (názov obce v okrese Senica) je pomnožné podstatné meno ženského rodu a skloňuje sa podľa vzoru *ulica* (množ. číslo *ulice*). V ostatných pádoch okrem druhého pádu sú tieto tvary: 3. p. *Sekuliam*, 4. p. *Sekule*, 6. p. *v Sekuliach*, 7. p. *Sekulami*. (Ženský rod názvu zreteľne dokazuje práve prípona 7. p. *-ami*.) Aby sme mohli rozrodiť, ktorá z dvoch spomínaných podob 2. p. miestneho názvu *Sekule* je náležitá v spisovnom jazyku, všimneme si, aký tvar majú v 2. páde množného čísla podstatné mená ženského rodu zakončené na *-la*, resp. pomnožné podstatné mená ženského rodu na *-le*. Podľa Morfológie slovenského jazyka (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966) sú v 2. páde množného čísla takýchto mien tvary: 1. bez pádovej prípony a so zdĺžením kmeňovej slabiky, ak pravda nie je už dlhá, alebo bez pádovej prípony a s vkladnou dvojháskou *-ie-*, 2. s pádovou príponou *-i*.

Pádovú príponu *-i* zo slov zakončených na *-la* majú slová na *-ola*, *-ðla*, *-ala*, napr.: *homola* — *homolí*, *võla* — *võli*, *píštola* — *píštoli*, ďalej daktoré slová s predchádzajúcou spoluhláskou, napr. *datla* — *datlí*, *džungla* — *džunglí*, *rokla* — *rokli*. No popri tvari na *-i* sú aj tvary bez prípony s vkladnou dvojháskou *-ie*, napr.: *husle* — *husiel/huslí*, *kachle* — *kachiel/kachlí*.

Bez prípony s vkladnou dvojháskou *-ie-* sa 2. pád. množ. čísla tvorí pri slovách zakončených na *-la*, ak pred koncovým *-la* je ešte iná spoluhláska, napr. *šabla* — *šabiel*, *mašla* — *mašiel*, *fakla* — *fakiel*. Bez prípony a so zdĺžením ostatnej slabiky kmeňa sa zo slov zakončených na *-la* tvorí 2. pád množ. čísla pri všetkých slovách zakončených na *-ula*, napr. *bobuľa* — *bobúl*, *cibuľa* — *cibúl*, *tabuľa* — *tabúl*, *fazuľa* — *fazúl*, a pri niektorých ďalších slovách na *-la*, napr. *chvíľa* — *chvíľ*, *nedela* — *nediel*, *košela* — *košiel*. Medzi príkladmi slov zakončených na *-ula* sa v Morfológii slovenského jazyka uvádzajú aj miestny názov *Sekule*. Podľa toho teda jednoznačne vychodí, že od miestneho názvu *Sekule* je v 2. páde náležitý tvar *zo Sekúl*. Túto podobu tvaru 2. pádu podporuje ďalší miestny názov *Krahule*. Pri tomto miestnom názve sa aj v 6. zv. Slovníku slovenského jazyka uvádzajú v 2. páde tvar bez prípony, so zdĺžením ostatnej slabiky kmeňa, teda tvar *Krahúl*. Treba ešte povedať, že kým pri názve *Sekule* v miestnom nárečí, ktoré nemá fonému *l*, je tvar 2. pádu zakončený na tvrdú spoluhlásku *l*, *Sekúl*, v spisovnom jazyku

je zakončený na mäkkú spoluhlásku *l*, *Sekúl*. Mäkké *l* sa totiž v miestnom názve *Sekule* vyslovuje v spisovnej slovenčine aj v ostatných pádoch.

Na záver môžeme zhŕnúť: Od miestneho názvu *Sekule* je v spisovnej slovenčine v 2. páde náležitý tvar zo *Sekúl*. Tvar zo *Sekúľ* sa do 6. zv. Slovníka slovenského jazyka dostal nedopatrením.

M. Považaj

Urho Kekkonen — Urha Kekkonena. — V spisovnej slovenčine je významná tendencia prispôsobovať cudzie slová (všeobecné aj vlastné mená) domácomu skloňovaciemu systému. Zväčša sa pri tom vychádza z výslovnostnej podoby cudzích slov. Podľa zakončenia a rodu zaraďujú sa slová k niektorému zo skloňovacích vzorov (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 123). Aj rodné meno fínskeho prezidenta Kekkonena *Urho* sa v spisovnej slovenčine podľa výslovnosti, zakončenia a rodu zaraďuje ku skloňovaciemu vzoru *chlap*. Podľa vzoru *chlap* sa v spisovnej slovenčine skloňujú z vlastných mien domáce, a cudzie rodné mená zakončené na *-o*; napr.: *Jano*, *Vlado*, *Fero*, *Mišo*, *Jožo*, *Palo*, *Marco* a ī.

V dennej tlači sme sa stretli s dokladmi, v ktorých sa rodne meno Urho neskloňovalo, skloňovalo sa iba priezvisko *Kekkonen*:

Zivotné jubileum Urho Kekkonena. — Spomeňme medzičinným navrh prezidenta Urho Kekkonena na utvorenie bezatómového pásma v severnej Európe... (Pravda, 3. 9. 1975, s. 7)

Rodné meno *Urho* treba v spisovnej slovenčine skloňovať podľa vzoru *chlap*. V 2. páde má pádovú príponu *-a*: (*od*) *Urha*. Hovoríme preto o životnom jubileu *Urha Kekkonena*, dakujeme *Urhovi Kekkonenovi*, stretli sme sa s *Urbom Kekkoneonom*.

Naostatok ešte pripájame poznámku, že ak sa cudzie meno líši svojím za-
končením od domáčich podstatných mien, zostáva nesklonné, najmä ak sa
skloňuje priezvisko, ku ktorému patrí, napr. *André Stil*, *André Stila* (pozri
Pravidlá slovenského pravopisu, 11. vyd., 1971, s. 67).

J. Jacko

Záluhy — na Záluhoch. — V Smene na nedeľu zo 4. 4. 1975, s. 2 v rubrike „Postrehy“ pod titulom „Ako ich volať“ čítame, že bratislavské obvody „na výkresoch a projektoch dostali názvy podľa stráni, polí, jarkov, podľa toho ako sa jednotlivé parcely či časti chotára volali, a tak sme i my začali hovoriť: Bývame na Záluhách (!), v Kútikoch, na Štrkovci, na Trávnikoch...“ Dnes sa už tieto názvy bratislavských sídlisk úradne nepoužívajú (ustáli sa tzv. mestské časti: *Dúbravka, Karlova Ves* a ľ.), ale zostali v bežnej reči a v daktorých prípadoch ešte ako názvy zastávok mestskej hromadnej dopravy.

Ide o tvar 6. p. mn. č. vlastných nímen Kútiky, Trávniky, Zaluny. Nazvy obcí tohto typu s kmeňom zakončeným na *k*, *ch*, *h* sa na Slovensku vyskytujú často: Dvorníky, Hájniky, Domaníky, Žabokreky, Králiky, Nováky, Smrdáky, Vlachu, Velbachu, Kubachy, Zbehy, Rozbehy, Brehy atd.

K tomuto typu patria aj názvy, ktorých základ je zakorený na iné spolu-hlásky: *Gajary*, *Vajnory*, *Donovaly*, *Necpaly*, *Gbely*, *Topoľčany*, *Orešany*, *Ba-*

jany, Kostoľany, Kraľovany, Remety Košúty, Rakoluby, Brezolupy, Salakúzy, Lazy atď.

Niektoré mená tohto slovotvorného typu sú zakončené na -e: *Leváre, Vráble, Repáše, Visolaje* ap.

Všetky mená uvedeného typu majú v 3. a 6. páde množ. čísla príponu -om, -och: *Žabokreky — k Žabokrekom — pri Žabokrekoch, Vlachy — Vlachom — pri Vlachoch, Brehy — k Brehom — na Brehoch, Lazy — k Lazom — na Lazoch, Leváre — k Levárom — pri Levároch, Visolaje — k Visolajom — na Visolajoch* atď.

Podstatné mená zakončené na -ce, -ice, -ovce, -ence majú tvary na -iam, -iach: *Uherce — k Uherciam — v Uherciach, Humence — Humenciam — v Humenciach, Moravce — Moravciam — Moravciach, Bzince — ku Bzinciam, v Bzinciach* atď.

Ženské tvary majú aj názvy typu *Vrútky — k Vrútkam — pri Vrútkach, Vlašky — Vlaškám — pri Vlaškách, Slovinky — Slovinkám — pri Slovinkách* a niektoré ďalšie podľa miestneho úzu, resp. podľa prípony apelatíva (napr. *lešťina*): *Leštiny — v Leštinách, Dúbravy — na Dúbravách*.

Názov *Záluhy* je utvorený od všeobecného podstatného mena mužského rodu *luh*, ktoré má význam „vlhký, vysokomeňový les, háj pri vode“ (Slovník slovenského jazyka II, s. 64). Miesto ležiace za luhom sa volá *Záluhy alebo Zálužie*.

Názov *Záluhy* je pomnožné podstatné meno mužského rodu. V 3. a 6. páde množ. čísla má teda náležitú formu *k Záluhom, na Záluchoch* ako všetky osstatné neživotné mená mužského rodu: *záprah — záprahoch, stoh — stohoch, vrch — vrchoch*. Iba miestami v stredoslovenských nárečiach sa hovorí *na vrchách*, ale tento nárečový tvar neprenikol do spisovného jazyka.

Názov *Záluhy* ako pomnožné podstatné meno mužského rodu má teda v jednotlivých pádoch tieto náležité tvary: *Záluhy, zo Záluhov, k Záluhom, na Záluchoch, za Záluhmi*, teda tak ako napr. *Zbehy, zo Zbehov, ku Zbehom, v Zbechoch, Brehy, na Brehoch* a pod.

Formy na -ám, -ách, teda *Záluhách, Záluhám* sa vymykajú pravidelnému skloňovaniu miestnych názvov zakončených na spoluhláske *k, ch, h*.

Formy *na Záluhách, k Záluhám* od pomenovania *Záluhy* nielenže sú nespisovné, ale okrem Bratislavы niet ich nikde na území slovenského jazyka.

J. Štolc

Ks

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV. Ročník 10, 1976, číslo 2. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozšíruje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1976.

Cena Kčs 3,—